

TÓTH ISTVÁN JÁNOS

*Előrejelzési kudarcok és kollektív tévedések**

BECSÜLHETTEK-E VOLNA PONTOSAN A KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÓK?

Ebben a tanulmányban azzal foglalkozunk, hogy miért szenvedtek látványos kudarcot a magyarországi közvélemény-kutatók a 2002. áprilisi országgyűlési választások első fordulójának listás eredményeinek becslésénél. Milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy az április 7-jei vasárnapot a magyar közvélemény-kutatók *feketevasárnapként* élhették meg? Mi magyarázza azt, hogy a négy, nagy tekintélynek örvendő közvélemény-kutató cég egyike sem tudta eltalálni a választások első fordulójában az országos listán legtöbb szavazatot szerző pártot sem március végi, sem pedig közvetlenül a választások előtti előrejelzéseik során?

Ez a probléma alapvetően eltér attól, amikor a közvélemény-kutatók azonos hónapokra vonatkozó pártpreferencia-vizsgálatainak az eredményeit vetjük össze. Az előre jelzett és a tényleges eredmények vizsgálatakor *az előrejelzések pontosságáról*, az egymástól független, de azonos jelenségre vonatkozó előrejelzések összevetésénél pedig a vizsgált *előrejelzések érvényességéről* van szó.

Ebben a tanulmányban csak az elsővel foglalkozunk, korábban (Tóth [2002]) vizsgáltuk a második problémakört. Négy közvélemény-kutató cég (Gallup, Medián, Szonda, Tárki) választás előtti hónapokban adott eredménybecsléseit elemezzük, de ahol szükséges, kitérünk a második forduló előtti közvélemény-kutatói mérések és szakértői becslések – a korábbiaknál nem kevésbé látványos, de méltatlanul kisebb publicitást kapó, immáron pozitív – eredményeire is.

Mivel nem álltak rendelkezésünkre a felvételek alapadatai (a Tárki kivételével ezek nem voltak nyilvánosak), ezért az eredmények és megfigyelések tárgyalásakor kénytelenek vagyunk a nyilvánosságra hozott eredményekre és a felvételekkel kapcsolatos adatokra szorítkozni. Némely közvélemény-kutató információgazdag közlési politikájának hála, ezek is bősséggel szolgáltattak támpontot az elemzéshez.

Azt állítjuk, hogy választási eredmények előrejelzésének a feketevasárnapéhoz fogható kudarc nagyon ritka eseményt takar és egészen extrém konstelláció eredményeként következhetett csak be. Mint ilyen, ritka alkalmat ad arra is, hogy a választások előtti választói szándékok, az erről való közvélemény-kutatói becslések és a tényleges választói viselkedés közötti kapcsolatokat elemezzük.

* Ezúton köszönöm Szántó Zoltánnak és Jankó Bélának a tanulmány írása közben adott ötleteit, és Tóth Ágnesnek a közvélemény-kutatók eredménybecsléseinek összegyűjtése során végzett munkáját.

Úgy véljük, hogy a közvélemény-kutatók látványos kudarca egy sor rajtuk kívül álló ok mellett több félreértésre és néhány módszertani hiányosságra vezethető vissza. Szerepet játszott ebben az, hogy egy – a választási eredményt befolyásoló – politikai esemény (a Medgyessy–Orbán-tévévita) hatását a pártpreferenciákra a kutatók sem márciusi, sem közvetlenül a választás előtti vizsgálataikban nem tudták mérni, nem is mérhették.

Ezen túl, véleményünk szerint három kollektív tévedés játszott közre az eredménybecslések kudarcában: a Fideszhez kapcsolódó választói attitűdök félreismerése; a közvélemény-kutatók előrejelzéseinek valóságosként (a valóságos folyamatokat jól leképezőként) való elfogadása és értelmezése; és a választók téves feltételezése a választások várható végeredményéről. A tanulmányban azt mutatjuk be, hogy hogyan is érvényesültek ezek a hatások.

A tanulmány négy részre tagolódik. Először néhány elméleti megfontolás mellett elemezzük a szándékolt és a valóságos választóiviselkedés-típusokat, és megfogalmazzuk a pontos eredménybecslés szigorú és kevésbé szigorú kritériumait. A második részben a kudarcot vallott eredménybecsléseket ismertetjük, és áttekintjük a nyilvánosságra hozott, a közvélemény-kutatók felvételeiből kapott megfigyeléseket és a cégek munkatársainak magyarázatait. A harmadik részben azt az alternatív magyarázatot ismertetjük, amely több folyamat egymásra hatásaként írja le és értelmezi a közvélemény-kutatók által megfigyelt jelenségeket és a kudarcot vallott eredménybecslésekhez vezető utat. A tanulmány végén az egyes közvélemény-kutatók kudarcot vallott választási előrejelzéseinek néhány, a pártokat, a választókat és magukat a közvélemény-kutatókat érintő tanulságára hívjuk fel az olvasó figyelmét.

Néhány elméleti megfontolás

A közvélemény-kutatók látványosan tévedtek – állítottuk a bevezetőben. Ez az állítás hallgatólagosan azt feltételezi, hogy a választási eredményekre adhattak volna pontos becslést is. Ez utóbbi azonban korántsem olyan magától értetődő, mint amilyennek látszik. A helyes kérdésfeltevés ugyanis, amelyet meg kell válaszolni, fordított: meg tudják-e becsülni pontosan a választások eredményét a közvélemény-kutatók? És ha igen, akkor milyen követelmények teljesülése esetén?

Ennek megvilágítására egy olyan képzeletbeli X ország példájából indulunk ki, ahol két párt (*A* és *B*) verseng egymással, és a közvélemény-kutatók a választások előtt egy héttel a következő két kérdést teszik fel egy 1000 fős, a választókorú népességet kor, nem és településtípus szerint reprezentáló mintán végzett adatfelvételben:

1. kérdés: „Melyik pártra szavaz Ön az egy hét múlva sorra kerülő választásokon?”

Erre a kérdésre a válaszadó háromféleképpen reagálhat:

- *A* párt;
- *B* párt;
- nem ad választ („nem tudom” vagy a „nem mondom meg” választ ad).

2. kérdés: „Elmegy-e Ön szavazni az egy hét múlva sorra kerülő választásokon?”

Erre a kérdésre a válaszadó háromféleképpen reagálhat:

- igen;
- nem;
- nem ad választ („nem tudom” vagy a „nem mondom meg” választ ad).

Tegyük fel először azt, hogy a közvélemény-kutatások eredményeit nem hozzák nyilvánosságra, így ezek nem is tudnak hatni a tényleges választói viselkedésre. A választások egyfordulósak és tisztán arányos rendszer szerint folynak. A választásokon az egyének két kérdésre adnak választ. Arról határoznak, hogy elmennek-e szavazni; majd pedig, ha elmennek, arról, hogy melyik pártra adják a voksukat. Tegyük fel továbbá, hogy a megkérdezett 1000 fő választásokon való magatartását és pártválasztását pontosan ismerjük, illetve azt, hogy a kiválasztott 1000 fő tényleges szavazási magatartása pontosan tükrözi a választásokon az szavazásra jogosultak szavazási magatartását. Ekkor a szavazási szándékok és pártpreferenciák szerint a következő esetek lehetségesek (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat

A pártpreferencia-vizsgálatok és a választások során megnyilvánuló választói magatartástípusok

Megnevezés	Részvételi szándék	Szándékolt pártválasztás
Várhatóan elmegy szavazni	E^*	A^*, B^*, N^*
Várhatóan nem megy el szavazni	nE^*	A^*, B^*, N^*
	Tényleges részvétel	Tényleges pártválasztás
Szavaz	E	A, B
Nem szavaz	nE	-

A csillag jelenti a pártpreferencia-vizsgálatokban megfigyelt szándékolt választói magatartást, a csillag nélküliek pedig a választásokon ténylegesen megnyilvánulókat.

- A: A pártot támogatók,
- B: B pártot támogatók,
- N: „nem tudom”, „nem mondom meg” válaszok,
- E: szavazási részvétel,
- nE: szavazásról való távolmaradás.

A közvélemény-kutatók akkor tudják pontosan becsülni előre a választások eredményeit, ha becslésük és a tényleges eredmények között a következő összefüggés áll fenn:

$$\frac{E_A^*}{E_B^*} = \frac{E_A}{E_B}, \tag{1}$$

ahol:

E_A^* azok száma, akik a közvélemény-kutatók kérdésére azt válaszolták, hogy el fognak menni szavazni és az A pártra szavaznak, E_B^* pedig ugyanez a B pártra. E_A és E_B pedig az A pártra és B pártra ténylegesen szavazók száma (természetesen minden tényezőre igaz, hogy értékük nagyobb, mint zérus).

A dolog azonban nem olyan egyszerű, mint ahogy (1)-ből első ránézésre látszik. Ugyanis a becslések során meghatározott E_A^* csoport tartalmazhat olyanokat is, akik vagy nem mennek el végül szavazni, vagy meggondolják magukat és nem A pártra, hanem B pártra szavaznak. E_A -n belül pedig olyanok is lehetnek, akik az adatfelvétel-

kor nE^* választ és bármilyen pártpreferenciát mondtak, vagy E_B^* , vagy E_N^* csoporthoz tartoznak stb.

A közvélemény-kutatók két egyszerű kérdése és a választásokon megnyilvánuló két választói döntés tehát viszonylag bonyolult helyzetet teremt, és számos¹ (egészen pontosan $2 \times 3 \times 3 = 18$) választói magatartástípust különít el. Ezeket rendeztük csoportokba a 2. táblázatban. A táblázatban kövérrel szedtük azokat a magatartástípusokat, amelyeknél a megkérdezettek az adatfelvétel során adott válaszaiknak megfelelően *konzekvensen* viselkednek a választások során. Láthatjuk, hogy mindössze öt ilyen eset van, de ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy az adatfelvételek során megkérdezettek többsége *a priori* ide sorolható, az ilyen magatartások az elvártak.

2. táblázat

A választók szándékolt és tényleges viselkedése által meghatározott választói magatartás minták X-ben

		Tényleges választói magatartás		
		$E(A)$	E_B	nE
Becsült, (szándékolt) választói magatartás	E_A^*	Konzekvensen $E_A^* \cap E_A$	Átszavazók ($A \rightarrow B$) $E_A^* \cap E_B$	Lusták $E_A^* \cap nE$
	nE_A^*	Aktivizálódók $nE_A^* \cap E_A$	Aktivizálódó átszavazók ($A \rightarrow B$) $nE_A^* \cap E_B$	Konzekvensen $nE_A^* \cap nE$
	E_B^*	Átszavazók ($B \rightarrow A$) $EB^* \cap E_A$	Konzekvensen $EB^* \cap E_B$	Lusták $E_B^* \cap nE$
	nE_B^*	Aktivizálódó átszavazók ($B \rightarrow A$) $nEB^* \cap E_A$	Aktivizálódók $nEB^* \cap E_B$	Konzekvensen $nE_B^* \cap nE$
	E_N^*	Rejtőzködők, bizonytalanok $E_N^* \cap E_A$	Rejtőzködők, bizonytalanok $EN^* \cap E_B$	Lusták $E_N^* \cap nE$
	nE_N^*	Aktivizálódó rejtőzködők és bizonytalanok $nE_N^* \cap E_A$	Aktivizálódó rejtőzködők és bizonytalanok $nE_N^* \cap E_B$	Konzekvensen $nE_N^* \cap nE$

A csillag jelenti a pártpreferencia-vizsgálatokban megfigyelt szándékolt választói magatartást, a csillag nélküliek pedig a választásokon ténylegesen megnyilvánulókat.

A: A pártot támogatók,

B: B pártot támogatók,

N: „nem tudom”, „nem mondom meg” válaszok,

E: szavazási részvétel,

nE: szavazásról való távolmaradás,

\cap : „és” kapcsolat, azaz az első és a második tag (csoport) metszete.

¹ Az egyszerűség kedvéért a 2. kérdésre adott válaszok alapján pozitív részvételi szándékról beszélünk, ha a kérdezett „igen” választ adott, és nemleges válasznak tekintjük, ha erre a kérdésre „nem” választ adott, vagy a „nem tudom” vagy a „nem mondom meg” válaszlehetőségeket választotta.

A nem konzekvens választói magatartások között négy csoportot és ezek két kombinációját, azaz hat típust különböztetünk meg. Az első ezek közül a *lusták* csoportja: azoké, akik megmondták, hogy melyik pártot fogják támogatni a választásokon, és az ezeken való részvételüket is biztosra mondták, de végül mégsem mentek el szavazni. A második típus az *átszavazóké*, akik ugyanúgy jártak el a kérdés során, mint az előző csoport, de elmentek szavazni, és *ténylegesen nem az általuk korábban megjelölt pártot, hanem annak ellenfelét támogatták*. A harmadik típus a *rejtőzködőké, illetve bizonytalanoké*, akik a kérdés során azt mondták, hogy fognak szavazni, de nem mondták meg, vagy nem tudták megmondani azt, hogy melyik pártot támogatnák, majd *ténylegesen részt is vettek a választásokon, és egyik vagy másik pártra adták voksukat*. A negyedik, az *aktivizálódók*, típusba azok tartoznak, akik a kérdés során nem mondták azt, hogy el fognak menni szavazni, de volt választott pártjuk, majd végül mégis az urnákhoz járultak, és az általuk korábban megjelölt pártra szavaztak. Az ötödik az *aktivizálódó rejtőzködők és bizonytalanok* csoportja, akik a kérdés során nem válaszoltak a pártpreferencia-kérdésre, és azt sem mondták, hogy elmennek szavazni, végül mégis részt vettek a voksoláson. A hatodik, utolsó csoport pedig az *aktivizálódó átszavazóké*, akik a kérdés során nem mondták, hogy részt vesznek a választásokon, de megjelöltek egy pártot, amelyet támogatnának, majd *ténylegesen elmentek szavazni, de nem erre a pártra, hanem az ellenfelére adták voksukat*.

Ahhoz, hogy a közvélemény-kutatók a választásra vonatkozóan pontos becslést adjanak, nem szükséges, hogy minden válaszadó az adatfelvétel során mondott szándékai szerint járjon el *ténylegesen a választások során, azaz konzekvensen viselkedjen*. Az sem nyilvánvalóan szükséges, hogy a két pártra szavazó, konzekvensen viselkedők aránya megegyezzen a *ténylegesen a két pártra valóban szavazók arányával*. A pontos becsléshez ennél valamivel gyengébb feltétel is elegendő.

Az 2. táblázatban szereplő magatartásminták közül különös figyelmet érdemelnek azok a *nem konzekvens*² típusok, amelyek egyik vagy másik párt javára térítik el a becsült arányokhoz képest a *tényleges szavazási arányokat*. Ebből a szempontból érdektelen az $E_N^* \cap nE$ típus, azaz azoknak a nem válaszolóknak a csoportja, akik a felvétel során úgy nyilatkoztak, hogy elmennek szavazni (és nem árulták el/nem tudták, hogy melyik pártot támogatnak), de végül mégsem tették ezt. Ezek száma nincs hatással az előbbi arányra. A konzekvens magatartástípusok ugyancsak elhanyagolhatók ebből a szempontból.

Csoportosítsuk ezek után a nem konzekvens magatartástípusokat úgy, hogy azok az *A* párt vagy *B* párt választási eredményét hogyan befolyásolják! Ekkor a 3. táblázatban leírtakhoz jutunk el.

Az (1)-ben szereplő összefüggést a fenti választói magatartás-típusok segítségével írjuk fel, akkor azt látjuk, hogy a két párt választásokon érvényesülő *tényleges támogatottságának aránya a becslések során a konzekvensen viselkedők mellett a rejtőzkö-*

² Nem konzekvensen a lusták, az átszavazók, a rejtőzködők és az aktivizálódók együttesét (unióját) értjük. Az egyszerűség kedvéért tehát azokat is ide soroljuk (rejtőzködők), akiknél nem értelmezhető az, hogy konzekvensen voltak-e, vagy sem, mivel a kérdés során nem árulták el pártpreferenciáikat, illetve nem tudtak választ adni az erre vonatkozó kérdésre.

3. táblázat

A nem konzekvens és a választási eredményeket A vagy B párt számára kedvezően befolyásoló választói magatartásminták

Megnevezés	A pártnak kedvező	B pártnak kedvező
1. Lusták	$E_B^* \cap nE$	$E_A^* \cap nE$
2. Átszavazók	$E_B^* \cap E_A$	$E_A^* \cap E_B$
3. Rejtőzködők, bizonytalanok	$E_N^* \cap E_A$	$E_N^* \cap E_B$
4. Aktivizálódók	$nE_A^* \cap E_A$	$nE_B^* \cap E_B$
5. Aktivizálódó rejtőzködők és bizonytalanok	$nE_N^* \cap E_A$	$nE_N^* \cap E_B$
6. Aktivizálódó átszavazók	$nE_B^* \cap E_A$	$nE_A^* \cap E_B$

A csillag jelenti a pártpreferencia-vizsgálatokban megfigyelt szándékolt választói magatartást, a csillag nélküliek pedig a választásokon ténylegesen megnyilvánulókat.

A: A pártot támogatók,

B: B pártot támogatók,

N: „nem tudom”, „nem mondom meg” válaszokat adók,

E: szavazási részvétel,

nE: szavazásról való távolmaradás,

\cap : „és” kapcsolat, azaz az első és a második tag (csoport) metszete.

dők és bizonytalanok, valamint az átszavazók összegének arányától függ.³ A másik tanulság az, hogy a tényleges részvételre vonatkozó információ (E) tagonkénti ismerete esetén a tényleges választási eredményeket megkaphatjuk az összes megkérdezettre vonatkozó pártpreferencia válaszokból, azaz ezek kiszámíthatók a szavazási szándékokat firtató kérdésre adott válaszok nélkül is.

A közvélemény-kutatók tehát kétféleképpen juthatnak el a választások eredményeinek pontos becsléséhez. Vagy tesznek fel kérdést a részvételi szándékra vonatkozóan, vagy nem. De mindkét esetben valamilyen külső forrásból ismerniük kellene a tényleges részvételi arányokat a választók különböző csoportjaiban. Tehát az, hogy tesznek fel kérdést a szavazási szándékokra vonatkozóan, önmagában nem vezet el a tényleges választási eredmények pontos becsléséhez.

Ha a közvélemény-kutatók tesznek fel kérdést a szavazási szándékokról (E^*), akkor azt kell pontosan tudniuk, hogy a felvétel során a biztos részvételt mondó A vagy B pártot választók (a biztos szavazó pártválasztók: E_A^* és E_B^* között valóban milyen számban lesznek az A vagy B pártot választók; azok, akik végül nem mennek el szavazni; valamint azok, akik ha el is mennek, de a másik pártra szavaznak át.

Ha nem tesznek fel kérdést a választási részvételről, akkor úgy becsülhetik pontosan a választások eredményeit, ha valamilyen külső forrásból pontos információkkal rendelkeznek arról, hogy a felvétel során összes megkérdezettten belül az A vagy B pártra szavazni szándékozik, a rejtőzködők és bizonytalanok, valamint az átszavazók ténylegesen milyen valószínűséggel mennek el szavazni és szavaznak A vagy B pártra.

A pontos becslést természetes módon elősegíti az, ha minél kisebb a konzekvensen viselkedőkhöz képest az nem konzekvensen viselkedő típusokba soroltak aránya. Ha viszonylag kicsi az utóbbiak aránya a konzekvenssekhez viszonyítva, akkor létrejöhet

³ A részletes levezetést lásd az eredeti tanulmányban a <http://www.wargo.hu> címen.

pontos becslés úgy is, hogy a közvélemény-kutatók nem rendelkeznek ismeretekkel a nem konzekvensen viselkedőkről. *De ez csak szerencsés és közvélemény-kutatók által nem befolyásolható esetekben lehetséges.*

A pontos becslés előállításához a fentieknél szigorúbb és némileg egyszerűbb feltétel is megfogalmazható. Az 3. táblázatban szereplő, a különböző magatartástípusokat leíró és A vagy B párt számára kedvező nem konzekvens magatartásúak arányai páronként egyezzen meg az A és B pártokat választó konzekvens viselkedésűek arányával. Azaz a nem konzekvens magatartás-típusok hatása páronként legyen semleges.:

Eddig azt feltételeztük, hogy a közvélemény-kutatók nem hozzák nyilvánosságra eredményeiket, és így ezeknek nincs is hatása a tényleges választási magatartásra. Most feloldjuk ezt a megkötést.

Ha nyilvánosságra hozzák a közvélemény-kutatási eredményeket, akkor a felmért és a választáson megnyilvánuló preferenciák nem lesznek függetlenek egymástól. Herbert Simon kimutatta, hogy amennyiben a közvélemény-kutatók pártpreferencia-vizsgálatai nyilvánosságra kerülnek, akkor elvileg nem is mérhetik pontosan azt a választási eredményt, amely akkor következett volna be, ha eltitkolták volna felméréseik eredményeit, vagy vizsgálataikra nem is került volna sor (Simon [1987]). Nem kizárt azonban olyan becslést adni, amely pontosan megegyezik a választások eredményével, *de a felmérési eredmények közzlése ekkor is hatással van magára a választási eredményre.*

Simon idézett tanulmányában két elméleti lehetőséget vizsgál egy olyan helyzetben, amikor két jelölt (párt), A és B versenyez. Mindkettőnél $S = f(I, E)$, azaz a szavazás végeredménye (S) két tényezőtől függ: azoknak a szavazóknak a döntéseitől, akik a felmérés közzététele nélkül is az adott pártra (jelöltre) szavaztak volna (I); és azok döntéseitől, akiket a közvélemény-kutatási adatok „győztek meg”, hogy I . az A jelöltet kell támogatniuk, ha a „győztesek között szeretnének lenni”; illetve ellenfelét 2 . a B -t, ha el szeretnék kerülni a közvélemény-kutatások által esélyesebbnek mutatott A jelölt győzelmét (E).

Az első esetben a „Siessünk, mert lemaradunk!” hatásról, míg a másodikban a „Vesztes ügy, igaz ügy” hatásról van szó.⁴ Ha a közvélemény-kutató ismeri e két módon gondolkodó választók viszonylagos súlyát, szavazási hajlandóságát és pártpreferenciáit, akkor a választások előtt módja van pontos választási eredménybecslést adni, vagy a választások előtt olyan választási eredménybecslést közzétenni, ami döntően befolyásolja a választások végeredményét. A pártpreferencia-becslések során kapott eredményeknek tehát nem kell feltétlenül egybeesniük a választások tényleges eredményeivel, bár egybe is eshetnek vele, és ezt a közvélemény-kutatók sikerként könyvelhetik el.

Ez a hatás nem kiküszöbölhető velejárója a pártpreferencia-vizsgálatoknak. Hogyan létezhet azonban? Úgy, hogy a *választók egy része annak fényében dönti el preferenciáit, „hogy hogyan döntöttek erről a többiek”*. E választói csoport pártpreferen-

⁴ Itt átvesszük a tanulmány fordítójának Csonotos Lászlónak és a magyar nyelvű tanulmánykötet szerkesztőjének, Bertalan Lászlónak a fogalomhasználatát. Az eredeti szövegben Simon *bandwagon effect*ről és *underdog effect*ről beszél.

ciáira nagy hatással vannak a környezetükben élők pártpreferenciái, illetve azok az ismeretek, amelyeket a szélesebb választói rétegek pártpreferenciáiról szerezhető. A közvélemény-kutatóknak a lakosság pártpreferenciáira vonatkozó becslései pedig pontosan ezt a kívánt információt szolgáltatják egyszerűen és közérthetően.

A „Siessünk, mert lemaradunk!” hatás léte megragadható gyakran a választások után is. Közismert, és több felmérés eredménye is alátámasztja, hogy többen emlékeznek a választások után úgy, hogy a győztesre adták voksukat, mint ahányan valójában a győztesre szavaztak. E hatás léte tetten érhető továbbá abban, hogy a választások utáni pártpreferencia-vizsgálatok gyakran a választásokon győztes párt nagyarányú előretörését jelzik. Magyar empirikus adatok is szép példákkal szolgálnak e jelenségekre. Az 1998-as választás utáni vizsgálatok például fényesen mutatják a „Siessünk, mert lemaradunk!” elv – akár visszamenőleges hatályú – érvényesülését.⁵

A közzététel tehát esetenként erőteljesen befolyásolja a tényleges választói magatartást. Annál erősebb ez a hatás, minél szélesebb körben válik ismertté az előrejelzés; minél nagyobb azon szavazók aránya, akik preferenciáikat mások preferenciáinak függvényében döntenek el,⁶ illetve a választási kampányban a pártok üzenetei minél erőteljesebben hívják elő az egyik vagy a másik viselkedéstípust.

Milyen választási üzenetek erősíthetik fel az egyik vagy a másik elv érvényre jutását? Ennek részletes áttekintése külön elemzést igényelne. Itt csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy vezető pozícióból adott *konfrontatív, erős érzelmi töltettel bíró, túlságosan magabiztos* választási üzenetek inkább elriasztják a bizonytalankodókat és inkább a „Vesztes ügy, igaz ügy” hatást eredményezik, miközben minimális mértékben segítik elő a „Siessünk, mert lemaradunk” elv érvényesülését. Ugyanebben a nyeresi helyzetben a *kooperációt, a megegyezést, a nyugalmat* hangsúlyozó üzenetek inkább előhívják az utóbbi elv érvényesülését.

Minél nagyobb egy választás során azok aránya, akik mások (környezetük) pártpreferenciáinak figyelembevételével alakítják ki saját álláspontjukat, annál erősebb lehet az eredmények közzétételének hatása magára a választások eredményére. Továbbá annál erősebb ez a hatás, minél egyöntetűbb képet rajzolnak egy országban a közvélemény-kutatók a lakosság pártpreferenciáiról. Magyarországon, a 2002-es választások előtt éppen ez volt a helyzet.

⁵ Lásd e „megszépítő emlékezettről” a Medián eredményeit a *HVG* 1998. július 11-jei számában, *Fábián* [1996] vagy *Angelusz–Tardos* [2000] (193–217. o). írásait és Marián Béla összeállítását a Marketing-Centrum adatairól, *Jel-Kép*, 1998. 4. sz. 24. o.

⁶ Vegyük észre, hogy itt nem másról, mint az általunk *nem konzekvensen viselkedő* választói típusokról van szó. A Simon által leírt két eset úgy jöhet létre, hogy a *nem konzekvens* magatartásúak egyes típusai léteznek (átszavazók, aktivizálódók, illetve aktivizálódó átszavazók). Minél nagyobb ezek aránya a *konzekvensen viselkedőkhöz* képest, annál erősebbek lehetnek *ceteris paribus* a Simon által leírt hatások.

A közvélemény-kutatók téves előrejelzései – tények, okok, magyarázatok

A vizsgált négy cég (Gallup, Medián, Szonda, Tárki) mindegyike a választásokat megelőző években havi rendszerességgel becsülte a pártpreferenciák alakulását. Ettől a gyakorlatuktól csak közvetlenül a választás előtt tértek el, amikor a választás előtti hónapban több (a választást előző két hétben két) becslést is adtak. Az utolsó előtti mérésre közvetlenül a pártpreferencia-vizsgálatok közzétételére vonatkozó moratórium lejárta előtt, az utolsóra pedig a választások előtti napokban, illetve a választás napján került sor.

A választásnap előjelzések látványos, a tévécsatornák által egyenes adásban közvetített kudarcát a közvélemény-kutatók elemzéseikben „feketenapként” (www.gallup.hu) vagy lakonikusan „egy tévedésként” aposztrófálták (*Kolosi-Tóth* [2002]). Úgy gondoljuk, hogy itt nemcsak egy tévedésről van szó a sok közül. Az első minősítés tehát egyáltalán nem tűnik túlzónak. Ezen a vasárnapon olyan dolog történt, ami Magyarországon alapvetően megrengette a közvélemény-kutatók pártpreferencia-becsléseibe vetett hitet. Olyan eseménnyel állunk itt szemben, amelynek súlyosságát csak ritkaságával tudjuk igazán érzékeltetni. Ugyanis nemcsak arról van szó, hogy a közvélemény-kutatók ezen a (fekete) vasárnapon látványosan tévedtek, hanem arról, hogy ugyanígy tévesnek bizonyultak a nyolcnapos moratórium előtti utolsó (március végi) előrejelzéseik is. Sőt, nem arról van szó, hogy egyik-másik cég tévedett, hanem arról, hogy *mind a négy közvélemény-kutató mind a két alkalommal konzekvensen Fidesz-előnyt, várható Fidesz-győzelmet jelzett, miközben az első fordulóban az MSZP kapott listán több szavazatot.*

Korántsem az a kérdés tehát, hogy miért adott rossz előrejelzést, miért tévedett a Tárki, a Szonda, vagy miért tévedett a Medián vagy a Gallup, hanem az, hogy a négy, közvélemény-kutatásban és pártpreferencia-vizsgálatokban nagy tapasztalattal rendelkező cég miért kapott konzekvensen egyformán hibás eredményt kétszer is – egymástól független, szakmailag kifogástalan felvételei során.

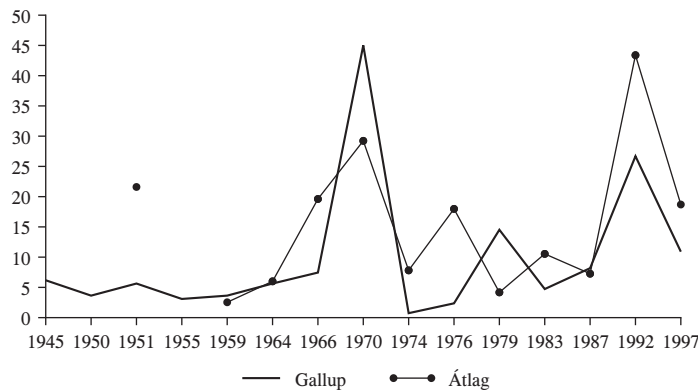
Az előrejelzések és a valóság ilyen konstellációja azonban nemcsak a közvélemény-kutatások magyarországi történetében ritka és különleges, hanem a mienkénél sokkal nagyobb történeti tapasztalatokkal rendelkező országokban is. Ilyen ország például Nagy-Britannia, ahol 1945 óta vannak választási közvélemény-kutatások (*Moon* [1999]). Először a Gallup, majd több más cég (Harris, NOP, MORI stb.) lépett a porondra, és végez lakossági kérdőíves vizsgálatokat a választásokat megelőző napokban.⁷ Áttekintve az 1945–1997 közötti választásokra készült közvélemény-kutatási előrejelzéseket, és összevetve ezeket a tényleges eredményekkel, azt látjuk, hogy 15 választáson adott előrejelzésből csupán egy esetben – az 1992-ben – „lőttek mellé” a brit közvélemény-kutatók olyan mértékben és úgy, mint 2002-ben a magyarok (lásd az 1. ábrát).

⁷ Nagy-Britanniában nincs választások előtti moratórium a közvélemény-kutatási adatok közlésére. Így az ottani gyakorlat szerint ezeket a vizsgálatokat a választás előtti napon, napokon szokták végezni és az eredményeket nyilvánosságra hozni.

Nemcsak arról van szó, hogy a két vezető párt (Konzervatív Párt és Munkáspárt) támogatottságára számított átlagos eltérés-négyzetösszeg⁸ volt a 2002-es magyar eredményhez hasonlóan rendkívül magas (45,7, míg a négy magyar cég nyolc előrejelzésénél 40,6), de arról is, hogy a brit közvélemény-kutatók többsége nem tudta eltalálni, hogy a két nagy párt közül melyik fogja nyerni a választásokat. Hatból négy a Munkáspárt győzelmére „tippelt”, miközben a konzervatívok nyertek 42,8 százalékkal, 7,6 százalékkal megelőzve riválisukat (Moon [1999] 106. o.).

1. ábra

A nagy-britanniai választások eredményeit előrejelző közvélemény-kutatók előrejelzéseinek a két vezető pártra számított átlagos eltérés-négyzetösszege és a Gallup előrejelzéseinek eltérés-négyzetösszege választásonként, 1945–1997

Az átlagos eltérés-négyzetösszegeket csak a Konzervatív Párt és a Munkáspárt esetében számoltuk. A számításánál csak a közvélemény-kutató cégek adatait vettük figyelembe, és módszertani tisztázatlanságaik miatt elhagytuk a napilapok és a hetilapok saját felméréseinek eredményeit.

Forrás: saját számítás Moon [1999] adatai alapján.

Ezzel a brit közvélemény-kutatások 1945-től tartó történetében a legrosszabb eredményt sikerült a szigetországban elérni, amelynek lélektani hatásait, úgy tűnik, még ma sem sikerült teljesen az ottani közvélemény-kutatóknak kiheverniük. A kudarc olyan megrendítő volt, hogy a választások után a cégek együttműködve és hosszasan keresték a fiasco okait. Moonnak a brit pártpreferencia vizsgálatok történetét áttekintő

⁸ Az egy időpontra (választásra) számított eltérés-négyzetösszeg $(SE) = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^k (E_{i,j}^* - E_i)^2$, ahol k a becsült objektumok (pártok) száma, n az előrejelzések (adatfelvételek) száma, $E_{i,j}^*$ az i párt becsült választási eredménye a j -edik előrejelzésben, E_i pedig az adott i párt tényleges választási eredménye. Egy időpontra (választásra) vonatkozóan az átlagos eltérés-négyzetösszeget (MSE) úgy kapjuk meg, hogy az SE-t osztjuk az előrejelzések számával, n -nel. MSE minimális értéke 0, amikor minden becsülés minden pártra pontos volt, maximális értéke pedig a tévedés mértéke mellett függ a pártok és a megfigyelések számától is.

könyvében külön fejezetet szentel a 1992-es kudarc vizsgálatára és ennek során a 2002-es magyar „feketevasárnap” létrejötte szempontjából több fontos tényezőre hívja fel a figyelmet. Elemzéséből kiderül, hogy a brit 1992-es és a magyar 2002-es kudarcok nemcsak mértékükben voltak rendkívül hasonlóak, de az ezeket kiváltó okok között is – mint később látni fogjuk – több analógia figyelhető meg. Nagy-Britanniában a kudarc több egymástól független okra volt visszavezethető: szerepet játszott ebben a pártpreferenciáknak a közvélemény-kutatók által mérhetetlen, az adatfelvételek után bekövetkező változása (*late swing*); a pártpreferenciák szerint eltérő választási részvételi arányok; a nem válaszolók és a pártot választók pártpreferenciák szerint eltérő összetétele; a „hazudós válaszadók”; és a mintavétel hiányosságai. A magyar kudarc létrejöttében, az utolsó kivételével, minden felsorolt tényező kisebb-nagyobb mértékben szerepet játszott.

Mindeddig tévedésről és rossz becslésről beszéltünk, de nem tisztáztuk, hogy mi-
ben is áll e tévedés. A célt, a pontos becslést, ugyanis többféle kritériummal is meg lehet adni. A legegyszerűbb esetben úgy, hogy az eredménybecslés arra irányul, hogy melyik párt fogja megnyerni a választásokat. Ekkor a tényleges százalékos eredmény nem érdekes, csak a pártoknak a választásokon – Magyarországon az első forduló előtt a listás szavazatok arányaiból – kirajzolódó sorrendje (Sorrend₁). Ennél jóval szigorúbb kritérium az, ha nemcsak a pártok sorrendje, hanem a támogatottság arányának előrejelzése a cél (Sorrend₃). E kettő között definiálható egy közbülső lehetőség is (Sorrend₂). E szerint két párt támogatottságának (*A* és *B*) aránya három helyzetet, három kategóriát határoz meg: vagy $A > B$, vagy $A < B$, vagy pedig $A \approx B$. Azaz a Sorrend₂ szerint a két párt egyértelmű sorrendjén túl (amelyet az első és a harmadik mérce szolgáltat) megenged egy harmadik lehetőséget is: *azt, hogy a két párt várható támogatottsága nagyjából megegyezik, a választáson nagyon szoros küzdelem, fej-fej melletti eredmény várható*. Egy ilyen szoros küzdelem végső kimenetele pedig a közvélemény-kutatások módszerével nem megállapítható (már csak a mintavételi hiba miatti becslési intervallumok miatt sem). Egy ilyen helyzetet azonban jelezhet előre a közvélemény-kutató, ha a mintavételi hiba figyelembevétele mellett azt kapja például, hogy *A* párt támogatottsága 42–45 százalék, *B* párté pedig 44–47 százalék közöttire tehető, 95 százalékos megbízhatósági szinten.

A sorrendre vonatkozó első és második mérce közül bármelyiket tekintjük mérvadónak a közvélemény-kutatók választási előrejelzései jóságának mérésére, a 2002-es választások első fordulójára vonatkozó előrejelzések eredményei rendkívül ritka eseményt takarnak. Az első kritérium szerint a két héten belüli nyolc független felmérés egyike sem tudta megmondani, hogy melyik párt kerül ki győztesen az első fordulóból (lásd a 4. táblázatot). Egy ilyen esemény bekövetkezésének valószínűsége nagyon kicsi ($1/2^8$, azaz 0,003906). A második kritérium alapján első ránézésre már jobbnak tűnik a helyzet: a Medián a mintavételi hibát is figyelembe véve, mindkét előrejelzésében kiegyenlített, fej-fej melletti küzdelmet kapott, *amit a választásoknak mint kétesélyes küzdelemnek az előrejelzéseként is interpretálhatunk*. A két párt első forduló listás eredményeiben megmutatózó, nem egészen egy százalékpontos különbség pedig éppen e kiegyenlített küzdelemre szolgáltat bizonyítékot. Tehát a második kritéri-

4. táblázat

A közvélemény-kutatók moratórium előtti és a választás napján közzétett becslései és a tényleges listás eredmények az első fordulóban

	Medián		Gallup		Szonda-Ipsos		Tárki		A választás első fordulója
	a moratórium előtti utolsó (március végi) becslés ¹	választás első fordulóját megelőző/választás napi becslés ^{2,3}	a moratórium előtti utolsó (március végi) becslés ⁴	választás első fordulóját megelőző/választás napi becslés ^{2,3,5}	a moratórium előtti utolsó (március végi) becslés ⁶	választás első fordulóját megelőző/választás napi becslés ³	a moratórium előtti utolsó (március végi) becslés ⁷	választás első fordulóját megelőző/választás napi becslés ³	a listás szavazatok aránya [és száma] ⁸
Fidesz–MDF (F)	43	44	48	47 (46-47)	44	45 (43-47)	47 (44-48)	45,8	41,07 [2 306 763]
MSZP (M)	39	42	37	38 (38-39)	39	40 (38-42)	37 (36-40)	37,8	42,05 [2 361 997]
Részvételi arány (százalék)	70	?	75	70	72	70 (?)	75	x > 65	70,53 [5 685 655]
Megkérdezettek/ választók száma (fő)	1200	3000	2076	2000	3000	15 000	1519	15000	[8 061 101]
A felvétel ideje	március 22–24.	április 5–6.	március 22–25.	április 7.	március 24–25.	április 4–7.	március 19–24.	április 4–6.	április 7.
Konfidencia-intervallum ^(*)	± 2,8	± 1,8	± 2,2	± 2,2	± 1,8	± 0,8	± 2,5	± 0,8	-
Sorrend ₁ S ₁ {1,2}	F	F	F	F	F	F	F	F	M
Sorrend ₂ S ₂ {1,2,3}	F ≈ M	F ≈ M	F > M	F > M	F > M	F > M	F > M	F > M	F ≈ M
Eltérés-négyzetösszeg előrejelzésenként	13,03	8,59	73,53	51,57	56,89	19,65	60,67	40,44	

¹ www.median.hu. ² Magyar Hírlap 2002. április 8. ³ Népszabadság, 2002. április 8. ⁴ Magyar Nemzet, 2002. március 29.

⁵ www.gallup.hu. ⁶ Népszabadság, 2002. március 29. ⁷ Magyar Hírlap, 2002. március 29. ⁸ www.valasztas.hu;

(*) konfidencia-intervallum 95 százalékos megbízhatósági szinten, a becslött változó maximális szórásával és a válaszadók számával számolva.; (): az egyes közvélemény-kutatók által adott, szakértői becsléseket is figyelembe vevő becslési határok.

?: az adott paramétert a közvélemény-kutatók nem tették közzé.

(?): a közzétett adat értelmezése nem egyértelmű.

um szerint a Medián mindkétszer pontos becslést adott.⁹ Ez így nem is számít különleges és ritka esetnek: nyolc független megfigyelésből kettő volt pontos (ennek valószínűsége 0,273129).¹⁰ De itt nem teljesen ez történt, hiszen az összes többi cég előrejelzése ekkor is hibásnak bizonyult – sőt, konzekvensen egyféle hibát, az MSZP előnyt mutatva ki a Fidesz–MDF-hez képest. Egy ilyen esemény valószínűsége pedig egészen kicsi ($28/3^8$, azaz 0,004268), és újra arra hívja fel a figyelmet, hogy a feketevasárnap kudarcra valamilyen speciális, mélyen ható és a közvélemény-kutatók alkalmazott módszereitől független tényezőre vagy tényezők együttesére vezethető vissza.

A hibás eredménybecslések lehetséges okainak vizsgálatakor tehát csak olyan magyarázatok jöhetnek szóba, amelyek minden közvélemény-kutatóra egyaránt hatottak, és függetlenek e cégek adatfelvételi és kérdezési módszereiben rejlő különbségektől. Azaz semmi olyan tényezőnek nem volt szerepe ebben, amely hozzájárult a közvélemény-kutatók eredményei között meglévő, korábban kimutatott (Tóth [2002]) szisztematikus eltérések létrejöttéhez.

Mindenekelőtt a tényezők két lehetséges csoportját kell elkülöníteni. Az elsőbe azon hatások tartoznak, amelyeket a becslés kialakítása során nem lehetett figyelembe venni, mivel a becslés után történtek, és így hatásuk sem mérhető. A másodikba pedig azok, amelyekről már a becslés időpontjában is tudomást lehetett volna szerezni, de valamilyen oknál fogva a közvélemény-kutatók e tényezők hatásaival nem számoltak akkor, amikor választási előrejelzéseiket kialakították. Nézzük e tényezőket kissé részletesebben!

Azt első csoport léte magából az előrejelzés természetéből fakad. A választások eredményére vonatkozó becslések egy vizsgált jelenség t_n -edik időpontban ($n \geq 1$) várható állapotáról az előrejelzés időpontjában (t_0) rendelkezésre álló információk alapján kialakított tudásunkat tükrözi. Mint ilyen feltételezi, hogy az előrejelzés és választás időpontja között nem következik be a pártpreferenciákra ható olyan esemény, amely alapvetően módosítaná A vagy B párt támogatottságát az előrejelzés időpontjában mérhető képest. Ha egy vagy több ilyen esemény bekövetkezik, akkor nem lehetséges előre becsülni a pártpreferenciákat, mivel semmilyen előzetes ismeretekkel nem rendelkezünk ezen események idejéről, természetéről, és arról sem, hogy milyen hatásuk lesz a becsülni kívánt pártpreferenciákra. Ekkor beszélhetünk a pártpreferenciák késői, az

⁹ A fent felsorolt legszigorúbb kritériummal (az arányok pontos becslésével) kapcsolatos mérce, ha az előrejelzések jóságát úgy vizsgáljuk, hogy azokat a megvalósult eredményekkel vetjük össze, és azt nézzük, hogy mennyire sikerült ezeknek „eltalálni” a tényleges választási eredményeket. Ezt szolgálja – többek között – az eltérés-négyzetösszegek összehasonlítása. Ha ezeket a négy közvélemény-kutató és a két versengő nagy párt esetében számítjuk ki, akkor az összehasonlításból ismét a Medián kerül ki győztesen: a Medián előrejelzései voltak legközelebb a realitáshoz, az előrejelzéseikhez tartozó átlagos eltérés-négyzetösszeg a legalacsonyabb (10,8). A második helyen a Szonda-Ipsost (38,3) találjuk, míg a két legpontatlanabb előrejelzés a Tárki (50,6) és a Gallup (62,5) nevéhez fűződik. (A brit és magyar választási előrejelzésekre vonatkozó eltérés-négyzetösszegek részletes számítása a <http://www.wargo.hu/ujdonsag/news.html> címen érhető el.)

¹⁰ Nyolc független becslésből, ha minden esetben három kimenet lehetséges, két helyes becslés valószínűsége $[(26 \times 8! / (2! \times (8-2)!)] / 38!]$.

adatfelvétel lezárása utáni kilengéséről (*late swing*).¹¹ A korábban megfogalmazott, a pontos becslésre vonatkozó feltétel a becslült és a tényleges pártpreferenciák arányának egyezéséről eleve nem is teljesülhet.

A második tényezőcsoport a korábbiakban elemzett becslési eszközökhöz, a közvélemény-kutatók által feltett, a várható választási magatartásra vonatkozó két kérdésre adott válaszok tulajdonságaihoz kapcsolódik. Hiába kérdezik meg explicit módon a közvélemény-kutatók a pártpreferenciákat és a szavazási szándékokat, a tényleges választói magatartásra vonatkozó kiegészítő információk és feltételezések nélkül csak akkor tudnak pontos előrejelzést adni, ha a nem konzekvens magatartásuk aránya kicsi, és – amint azt a pontosság szigorúbb kritériuma esetében láttuk – legalább páronként torzítatlan. Ha nem ez a helyzet, akkor a két feltett kérdés által szolgáltatott információkon kívül szükség lenne még olyan külső információkra is, amelyek a tényleges részvételi arányokra és a szavazások során ténylegesen érvényesülő pártpreferenciákra vonatkoznak. Ebben az esetben a részvételi szándékokra vonatkozó kérdés (Fog-e szavazni Ön a választásokon?) önmagában nem visz közelebb a pontos becsléshez. A második tényezőcsoport tehát a *nem konzekvens magatartásúakra* hat úgy, hogy egyik vagy másik párt javára módosítja ezek arányát. *Itt nemcsak arról van szó, hogy a bizonytalan és válaszmegtagadó válaszolók és a biztos szavazó pártválasztók tényleges pártpreferenciái térnek el nagymértékben, hanem arról is, hogy a szavazásukat biztosra ígérők, de nem szavazók aránya vagy a nem biztos szavazók, de a szavazásokon végül részt vevők aránya is torzított egyik vagy másik párt javára.*

Nézzük ezek után, hogy a két becsléssorozat tévedéseire milyen tényezők járulhatnak hozzá! Itt csak az MSZP és a Fidesz–MDF párharc kimenetelére vonatkozó előrejelzéseket és eredményeket vesszük figyelembe.

Először azokról a megfigyelésekről lesz szó, amelyek a közvélemény-kutatók nyilvánosságra került eredményeiből és elemzéseiből kiolvashatók. Majd két olyan tényezőt fogunk vizsgálni, amelyek az eddig nyilvánosságra került elemzésekben vagy kevés figyelmet kaptak, vagy egyáltalán nem esett szó róluk. Az egyik a Medgyessy–Orbán-vitához, a másik pedig a két versengő párt, a Fidesz és az MSZP támogatottsága szezonális ingadozásainak különbségeihez kapcsolódik. Végül az eredménybecslések kudarcában szerepet játszó, általunk relevánsnak tekintett tényezőkről, ezeknek a választások három szereplőjének (választók, pártok, és közvélemény-kutatók) magatartására gyakorolt hatásáról és következményeiről lesz szó.

Milyen a választási előrejelzés kudarcát megvilágító információk olvashatók ki a közvélemény-kutatók választások előtti vizsgálataiból? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához a Magyar Gallup Intézet honlapján közölt elemzések adataira és megállapí-

¹¹ Ez a jelenség magyarázta 1948-ban az Egyesült Államokban az elnökválasztási előrejelzések első megrendítő kudarcát az okokat vizsgáló Social Science Research Council szerint. Ekkor az elemzők és a közvélemény-kutatók – közöttük a Gallup is – egyértelműen a republikánus Thomas Dewey győzelmét jósolták a demokrata Harry Trumannel szemben, de az utóbbi aratott győzelmet. E kudarc tanulságaként az amerikai közvélemény-kutatók azóta közvetlenül a választás előtti napokban végzik utolsó vizsgálataikat, és ezek eredményeit – moratórium híján – a választást megelőző napon hozzák nyilvánosságra (lásd *Moon* [1999], *Campbell* [1976], [1996]).

tásaira, *Kolosi-Tóth* [2002] tanulmányában közöltekre és a Tárki honlapján közölt adatokra, valamint a többi cég újságokban megjelent közléseire tudunk támaszkodni.

A választások előtti felvételekből származó első – és talán legfontosabb – megfigyelés a válaszmegtagadó és a bizonytalan szavazók magas és emelkedő arányára vonatkozik. A Tárki utolsó, 15 000-es, három nap alatt (április 4–6.) lebonyolított vizsgálatánál például az első nap 12,7 százalék, a másodikon 15,1 százalék és a választások előtti napom már 19,7 százalék volt a válaszmegtagadók aránya. Ugyanitt a bizonytalanoké (a pártpreferencia-kérdésre 'nem tudom' választ adóké rendre 15,6 százalék, 14,4 százalék és 12,8 százalék volt). Tehát a Tárki a kérdés során a biztos szavazók (ezek aránya 15 000-es mintában 77 százalék, számuk 11 550 fő volt) mintegy 1/3-ának, több mint 3800 főnek nem ismerhette meg pártpreferenciáit. Ugyanezt a jelenséget figyelte meg a Gallup (a választás napi telefonos 2000 fős vizsgálatánál 20 százalék volt a válaszmegtagadók aránya), valamint a Szonda is.¹²

A *második megfigyelés* arra vonatkozik, hogy a bizonytalanok és válaszmegtagadók csoportja a pártpreferenciákon kívüli (amely kérdésre nem válaszoltak) más politikaiattitűd-kérdésekre adott válaszok szerint nem tért el egymástól (*Gallup* [2002a], *Kolosi-Tóth* [2002]).

Harmadszor pedig közvetetten arról is rendelkezünk ismeretekkel, hogy a bizonytalanok és a válaszmegtagadók pártpreferenciái meglehetősen eltértek a biztos szavazó pártválasztók pártpreferenciáitól. Közöttük számottevően többen kellett lenniük – ha elmentek szavazni – az MSZP, mint a Fidesz támogatóinak. A Tárki felvételi adatai alapján számított hipotetikus esetben e csoporton belül az MSZP-t támogatók aránya 59 százalék, a Fideszt támogatóké pedig 22 százalék volt.¹³ A Gallup választás utáni becslései is arra mutattak, hogy a rejtőzködők és bizonytalanok, ha elmentek szavazni, sokkal nagyobb arányban szavazhattak az MSZP-re, mint a Fideszre.

A további megfigyelések a Galluphoz fűződnek. A Gallup felvételei alapján kimutatta, hogy a választások során nemcsak arról volt szó, hogy a bizonytalan és válaszmegtagadó szavazók nagy többséggel az MSZP-t támogatták, hanem arról is, hogy a felvételek során a Fideszre szavazni szándékozók végül feltehetően otthon maradtak (lásd az 5. táblázatot). A táblázatból kiolvasható, hogy míg a 13 óráig szavazók között a fegyelmezett MSZP-támogatók többségben voltak a Fidesz-szavazókhöz képest, addig akik nem mentek el 13 óráig szavazni, de tervezték, hogy elmennek, 32 százalék volt az MSZP-t támogatók és 53 százalék a Fideszt támogatók aránya. A 17 óráig nem szavazók fele is a Fidesz támogatók közül került ki.

Másrészt a Gallup második forduló előtti vizsgálata egy fontos jelenségre hívják fel a figyelmet: minél inkább kisebbségben volt (vesztésre állt) az adott pártpreferenciával rendelkező a választókörzetben, annál nagyobb valószínűséggel választotta a „nem tudom” és a „nem mondom meg” válaszokat. Érvényes ez a baloldali többségű választókerületek Fidesz-szimpatizánsaira éppúgy, mint a jobboldali többségűek MSZP-szimpatizánsaira. Tehát a „rejtőzködő MSZP-szavazók” feltételezés, valóságosan is létező választói csoportot takar.

¹²Lásd a Népszabadság választási különkiadását (2002. április 7.).

¹³Lásd *Kolosi-Tóth* [2002] 2. táblázat.

5. táblázat

A választásokon meghatározott időpontig szavazók és ezt követően szavazni szándékozók pártpreferenciái, százalék

Idő	Már elment szavazni		Még nem ment el szavazni, de tervezi, hogy elmegy	
	MSZP-támogatók	Fidesz-támogatók	MSZP-támogatók	Fidesz-támogatók
13 óráig	45	41	32	53
15 óráig	41	44	33	51
17 óráig	40	45	35	50

Forrás: Gallup [2002a].

A felvételek eredményei harmadrészt arra is bizonyítékot szolgáltatottak, hogy nemcsak a válaszshallgatás, hanem a választorzítás vagy átszavazás arányai is szisztematikusan eltértek a két párt esetében mind az első, mind a második fordulóban. A választások első fordulójában résztvevők 9 százaléka változtatta meg az utolsó napokban a preferenciáit (*Gallup [2002a]*). Továbbá a második forduló előtt a pártot választók mintegy 6 százaléka adott inkonzisztens válaszokat a pártpreferenciára és politikai attitűdre vonatkozó kérdésre. E csoporton belül túlnyomó többségben voltak azok, akik bár a kérdés során a Fidesz jelöltjét támogatták, de szinte biztosra vehető, hogy az MSZP-s jelöltre szavaztak.¹⁴

A becslési hiba okai között mind a Gallup, mind a Tárki esetében a bizonytalanok és a válaszmegtagadók tényleges pártpreferenciái nem ismerésének, illetve helytelen meghatározásának tulajdonítottak meghatározó jelentőséget.¹⁵ A bizonytalan és a válaszmegtagadó válaszmintákat, egy jelenség, a megkérdezettek rejtőzködésének kétféle megnyilvánulásaként tárgyalták.¹⁶ Hogy az adatfelvételek során egyik vagy másik megkérdezett a rejtőzködő válaszdadás melyik típusát választotta, azt leginkább a társadalmi státussal, szociális és demográfiai tényezőkkel hozták összefüggésbe. A „nem tudom” választ adók alacsonyabb státusúak, kevésbé iskolázottak, nagyobb valószínűséggel nyugdíjasok, mint a nyíltan válaszmegtagadó, „nem mondom meg” választ adók (*Kolosi-Tóth [2002]*). Hasonló következtetésre jutott a Gallup is.¹⁷

¹⁴ Ez a csoport, a „hazudós válaszadók”, akik létét és némi szerepét az előrejelzések kudarcában már az 1992-es brit elemzések is feltételezték (*Moon [1999] 127–130. o.*). Természetesen nem arról van szó, hogy e válaszadók *tudatosan* adtak volna félrevezető választ, hanem arról, hogy politikaiattitűd-kérdésekre adott válaszaikkal ellentétes válaszokat adtak a pártpreferencia-kérdésre.

¹⁵ A nemzetközi tapasztalatoknak a választások előtti körülmények elemzése és figyelembevételét adó módot adott volna e hiba elkövetésének elkerülésére. Ugyanis mind a híres 1948-as amerikai kudarcban, mind pedig a 1992-es brit tévedésben fontos szerepet játszott a válaszmegtagadók problémájának ignorálása, illetve inadekvát kezelése (lásd *Niemi-Weisberg [1992]*, *Campbell [1976]*, *Campbell-Godard [1996]*, *Moon [1999]*).

¹⁶ Ugyanerre a következtetésre jut *Moon [1999]* is az 1992-es előrejelzések kudarcát elemezve. Véleménye szerint a „nem tudom” nem más, mint a „nem mondom meg” udvariasabb formája.

¹⁷ „A »rejtőzködő« MSZP-szavazók tehát a kisvárosok és falvak azon idősebb emberei közül kerültek ki, akik politikailag kevésbé informáltak, ugyanakkor részben életkorukból, részben megélt történelmi tapasztalataikból adódóan hajlamosak az irracionális félelemre.” (*Gallup [2002a]*)

Az a felismerés, hogy a közvélemény-kutatók a bizonytalanok és a választásmegtagadók pártpreferenciáit a választások első fordulóját megelőzően helytelenül határozták meg, hozzásegítette a kutatókat ahhoz, hogy pontos előrejelzést lehetővé tévő módszereket dolgozzanak ki a második fordulóra. Az első forduló után végzett *post-election* vizsgálatok eredményeit felhasználva dolgoztak ki olyan, a politikai attitűdöket mérő indikátorokat (kérdéseket), amelyekkel releváns információt lehetett szerezni a rejtőzködők lehetséges pártválasztásairól. A Tárki az így kapott információk alapján egy lépcsőben korrigálta a nyers adatokat, és határozta meg a rejtőzködők pártpreferenciáit (*Kolosi-Tóth* [2002] 363–366. o.). A Gallup ezen túl, egy második lépcsőt is beépített: azok pártpreferenciáit is korrigálta, akik ezt megmondták, de ehhez képest inkonzisztens válaszokat adtak a kiegészítő – a pártpreferenciákat becslő – politikaiattitűd-kérdésekre (*Gallup* [2002b]).¹⁸ Mindkét eljárás sikeres volt: mindkét cég korrigált becslése meglehetősen pontosan tudta előre jelezni a második forduló eredményét.

A Gallup elfogadta az „rejtőzködő MSZP-szavazók” feltételezését, de az első forduló eredményei létrejöttében a Fidesz nem várt gyenge szereplésének is meghatározó szerepet tulajdonított, és felhívta a figyelmet a két pártot támogatók szavazási részvételének szisztematikus torzítottságára is.¹⁹ Felvetette az „impulzív szavazók” hatását is ebben, egy olyan csoportot, amelynek pártkötődései gyengék, ritkán megy el szavazni, de most az erőteljes választási kampány hatására az utolsó pillanatban a szavazás mellett döntött, és inkább az MSZP-re adta a voksát.²⁰ Ez a magyarázat azonban nyitva hagyja azt a kérdést, hogy miért szavazott inkább az MSZP-re ez a csoport, mint a Fideszre. Az sem világos, hogy az „impulzív szavazók” milyen megfontolások okán mentek el szavazni. Ha valóban inkább az MSZP-t támogatták, akkor a kampány intenzitásán túl valamilyen más tényezőnek is szerepet kellett játszania ebben.

A Gallup az MSZP-szavazók rejtőzködésének okait a kampány eldurvulásával és azzal hozta összefüggésbe, hogy az MSZP-t támogatók kisebbségben érezvén magukat és a Fidesz győzelmére számítva, a Fidesz-támogatóknál erőteljesebben láttak készletést arra, hogy torzított, rejtőzködő válaszokat adjanak a kérdezőknek a pártpreferenciákra vonatkozó kérdéseknél. A rejtőzködés létrejöttében tehát a vélt többségi véleményhez való alkalmazkodás, a csoportnyomás is szerepet játszott.²¹

Kolosi-Tóth [2002] bár nem zárta ki a „rejtőzködő MSZP-szavazók” hipotézisének

¹⁸ Korábban láttuk, hogy a Gallup diagnosztizálta a „hazudós válaszadók” jelenségét is, ezért ez az eljárás logikus reakció volt erre. Mindemellett a „hazudós válaszadók” csoportja az összes megkérdezettnek csak töredékét tette ki.

¹⁹ A választáson való részvétel pártpreferenciák szerinti torzítottsága szerepet játszott az 1992-es brit előrejelzési kudarc létrejöttében is (*Moon* [1999] 114–115. o.).

²⁰ „Ezen embereknek a politikai érdeklődése, politikai »involváltsága« igen alacsony, és egyáltalán nincs kiforrott kötődésük a pártokhoz. Úgynevezett »impulzusszavazók«, azaz rövid távú pillanatnyi hatások erőteljesen befolyásolják őket. Véleményük ingadozó, sőt ebben a körben az is előfordul, hogy egyik napról a másikra változtatják meg pártszimpátiájukat.” (*Gallup* [2002a]).

²¹ „Ez a – számukra nyilvánvalóan valóságosként megélt – félelem és a helyi társadalmi mikroklíma feltételezett nyomása játszhatta a legnagyobb szerepet abban, hogy »rejtőzködővé« váltak” (*Gallup* [2002a]). A csoportnyomás választótorzító hatásának létezését húzza alá az, hogy a Gallup adatai szerint március 14. és április 6. között a lakosság stabil kétharmados arányban Fidesz-győzelmet várt (lásd: <http://www.gallup.hu>).

érvényesülését, inkább ellene hozott fel érveket. Az ilyen szavazók jelentőségét marginálisnak tekintette, és azt állította, hogy a rejtőzködés miatti választorzítás „csak néhány százalékát magyarázhatja a tévedéseknek”. Mivel maguk a becslések is legfeljebb 4 százalékpontos eltérést mutattak a tényleges adatokhoz viszonyítva, ezzel a szerzők egészen minimálisra, néhány ezer főre becsülték a „rejtőzködő szavazók” táborát. A rejtőzködő szavazók arányának azonban ennél jóval nagyobbak kellett lennie – figyelembe véve a válaszmegtagadók kimagasló arányát a közvélemény-kutatók választást megelőző becsléseiben.

Kolosi–Tóth [2002] inkább az „impulzív szavazók” hipotézisét tartotta relevánsnak, ezen belül is „*a magára hagyott közép*” hipotézise mellett érvelt. Ezek szerint a Fidesz-szavazók tábora fokozatosan jobbra tolódott egy hipotetikus bal–jobb skálán 1998 és 2002 között, miközben a magukat középre helyező szavazók (a bizonytalanok és rejtőzködők egy ilyen bal–jobb skálán többségükben ide tartoznak, és szimmetrikusan oszlanak meg a skála két oldalán) közelebb érezte magához az MSZP-t, mint a Fideszt, és végül az MSZP-re adta a voksát. A szerzők erre vonatkozóan meggyőző empirikus bizonyítékokkal is szolgálnak. Továbbá amellett érvelnek, hogy a ritkán szavazó alacsony státusúak – ha elmennek szavazni – hagyományosan a baloldalra szavaznak.

A fenti magyarázatoknak – amellet, hogy érvényesek lehetnek mind a Fidesztől az MSZP-hez való átpártolás, mind pedig a bizonytalanokon belül az MSZP-hez való húzás megvilágításában – három komoly hiányosságuk van.

Egyrészt meg sem kísérik annak megválaszolását, hogy a „magára hagyott közép” – ha magához az MSZP-t érezte inkább közel a Fidesszel szemben – miért nem mondta a kérdezőknek az adatfelvételkor azt, hogy az MSZP-re fog szavazni (mikor az MSZP volt a hozzá legközelebb álló párt). Miért döntött inkább a válasz elrejtése (‘nem tudom’, ‘nem mondom meg’ válasz) mellett? Másrészt egyáltalán nem adnak választ arra a kérdésre, hogy miért mentek el egyáltalán szavazni a rejtőzködő, szavazási szándékukban bizonytalan megkérdezettek? Miért tett így végül azok egy része is, akik nem kívántak részt venni a választásokon, de az MSZP volt a választott pártjuk? Továbbá itt fel sem vetődik az, hogy – mint a Gallup eredményeiből láttuk – létezett egy fordított hatás is: a választási részvételüket biztosra ígérő Fidesz-támogatók egy jelentős része nem ment el végül szavazni az első fordulóban. Ennek mi volt az oka?

Miért viselkedtek tehát az MSZP-t támogatók előzetes szándékaikhoz képest inkább konzekvensen, míg a Fidesz-támogatók nem, és a választásokon részt vevő, eredeti szándékaikhoz képest nem konzekvens magatartásúak között miért volt rendre nagyobb az MSZP támogatottságát növelő és alacsonyabb a Fidesz támogatottságát növelők aránya?

Mielőtt az itt felvetett kérdésekre válaszolnánk, térjünk vissza egy pillanatra az eredeti kérdéshez (milyen tényezők játszhattak szerepet a választási előrejelzések kudarcában?), és vizsgáljunk meg két olyan hatást, amelyekről idáig nem esett szó! Az első a miniszterelnök-jelöltek televíziós vitája, a másik pedig a két versengő párt támogatottsága szezonális ingadozásának lehetséges szerepe.

A Medgyessy–Orbán-tévévitára végül *a Fidesz által megadott időpontban*, közvet-

lenül a választások előtt, április 5-én este került sor.²² A 4. táblázat tanulsága szerint ennek hatását két közvélemény-kutató cég (a Medián és a Tárki) egyáltalán nem tudta mérni: adatfelvételüket ugyanis azelőtt fejezték be, mielőtt a vita elkezdődött volna. A Szonda adatfelvételében és így becslésében szerepet játszott ez, de csak marginális mértékben: ha 15 000 főt megkérdező vizsgálat egyenletesen oszlott meg a négy felvételi napon, akkor legfeljebb a minta 1/4-énél lehetett ennek hatása, a többi megkérdezettnél biztos nem. A Gallup választásnap vizsgálat az egyetlen, amelyben megkérdezettek pártpreferenciáira elvileg hatást gyakorolhatott e vita. Hogy ténylegesen volt-e vitának valamilyen befolyásoló hatása az ekkor megkérdezettek pártpreferenciáira nem tudjuk és sajnos már nem is fogjuk megtudni. A vita után készült egyik Gallup-felvétel adatai szerint a vita kimenetele a pártválasztók körében Orbán Viktor számára volt kedvezőbb (e csoportban a válaszadók 51 százaléka látta őt nyertesnek, míg Medgyessyt csak 38 százalék), a bizonytalanok körében az eredmény kiegyenlített volt, míg a pártpreferenciáikat el nem árulók 31 százaléka Medgyessyt látta győztesnek, 29 százaléka pedig Orbánt. A megkérdezett férfiak 43 százaléka Medgyessyt látta szimpatikusabbnak, 32 százaléka viszont Orbánt, miközben nagyjából hasonló arányban látták meggyőzőbbnek az utóbbit az előbbinél. A vita ezek szerint inkább kiegyenlített volt, mint Orbánnak a négy évvel ezelőtti Horn–Orbán-vitán tapasztalt – és most is várt – elsöprő győzelmét hozta volna.²³ Mivel a vitán mindenki, talán még Medgyessy is, Orbán nagy fölényét várta, ennek elmaradása, kétségtelenül Medgyessy és az MSZP számára volt kedvező.²⁴ Nem kizárt, hogy ez az eredmény bátorítóan hatott azoknak a választóknak a választási részvételére, akik az MSZP-t érezték közelebb magukhoz a Fidessel szemben, de a vita előtt kétségeik voltak arról, hogy érdemes-e egyáltalán elmenniük szavazni, és vállalni azt, hogy – mint korábban hitték – a „biztos vesztesre” adják voksukat.²⁵ A pártpreferenciák és a részvételi szándékok felmérések utáni válto-

²² Éles vita bontakozott ki magának a tévévitának az időpontjáról is: a MSZP március 26-át, vagy 28-át ajánlotta, de Orbán mindvégig kitarított az április 5-i időpont mellett. Végül a tévévita ekkor került sor.

²³ Ezt támasztja alá Lányi [2002] tartalomlemezése is. (68. o.)

²⁴ Különösen annak kontextusában, hogy a vita előzményei után többen számítottak arra, hogy a vitára végül nem is kerül sor, mert Medgyessy „úgysem mer arra elmenni”. (Áder János, a Fidesz alelnöke az MTI szerint Vásárosnaményban azt mondta, hogy „a szavazóknak dönteniük kell egy olyan jelölt és a miniszterelnök között, akik közül az egyik a vita előtt megfutamodik, a sajtóelemzők háta mögé kíván bújni, és elmenekül a közönség elől, nem vállalva a nyílt polémiát. A másik személy viszont a vitát vállalja, nem tart igényt a média manipulációira, és a közönséget is vitapartnernek tekinti.” (Népszabadság, 2002. március 11. 4. o.) Mikor mégis volt bátorsága elmenni, és vállalta a vitát, már ez is pozitív fogadtatásra találhatott azokban, akik idáig nem döntöttek el, hogy kire szavaznak, vagy hogy egyáltalán elmennek-e szavazni. Az ezt követő fejlemények („nem is szenvedett kiütéses vereséget”) is inkább növelték a szimpátiát iránta.

²⁵ Itt kell megjegyezni egy fontos momentumot: a Szonda-Ipsos telefonos felmérése szerint a lakosság túlnyomó többsége, 71 százaléka szerette volna, hogy a tévévita ne április 5-én, hanem ezt megelőzően kerüljön sor. Különösen a falvakban élők (79 százalék), az alapfokú végzettségűek (75 százalék) és a 40 évnél fiatalabbak (76 százalék) vélekedtek így. Azok közül, akik szerint a tévévita eredménye valamilyen mértékben hatással lesz arra, hogy végül melyik pártra fognak szavazni, 81 százalék gondolta úgy, hogy jobb lenne, ha nem az utolsó lehetséges napon, hanem korábban kerülne sor a vitára (lásd Népszabadság: 2002. március 11. 4. o.). Azok értettek tehát *legkevésbé* egyet a vita Fidesz által meghatározott, a kampány utolsó napjára eső időpontjával, akikre később a

zásának (*late swing*) tehát szerepe lehetett a választások előtti előrejelzések kudarcában. A Medgyessy-Orbán vita inkább az MSZP választási eredményére lehetett kedvező hatással – de erről semmilyen empirikus evidencia nem áll rendelkezésünkre.

A másik tényező az MSZP és a Fidesz támogatottságának hosszú távú alakulásánál megfigyelt jelenségből fakad. A két párt támogatottságának hosszú távú alakulásában ugyanis létezik egy szezonális komponens is. Ezek az ingadozások valószínűleg részben a választásokhoz és a választási kampányokhoz, részben pedig a mindennapi élet, az interperszonális kapcsolatok évszakokhoz köthető intenzitás különbségeihez kötődnek. A választási periódusokban (tavasszal és ősszel) kissé megnő a pártok támogatottsága, augusztusban és a téli hónapokban pedig csökken és viszonylag alacsony szintű. A bizonytalanok aránya éppen fordítva, rendre november és január között, valamint július–augusztusban a legmagasabb. E hatások létének a választásoktól való függetlenségét húzza alá az, hogy azokban az években is jelen vannak, amikor nem is voltak választások.

E tényezők természetesen nem játszhatnának szerepet a választások kimenetelében, ha Fidesz és az MSZP támogatottságának szezonális komponense szinkronban lenne. De nem ez a helyzet. A Fidesz támogatottsága az összes megkérdezett között januárban, februárban és októberben növekszik leginkább, az MSZP-é decemberben. Hasonló tulajdonságok jellemzik ebből a szempontból a biztos szavazó pártválasztók pártpreferenciáinak mozgását is. Világos képet kapunk erről a különbségről, ha a pártok támogatottsága havi alakulásának különbségeit az év minden hónapjára kiszámoljuk, és az így kapott értékeket osztjuk a számításba vett évek számával. Ekkor minden hónapra megkapjuk, hogy abban a hónapban átlagosan hány százalékkal változik az adott párt támogatottsága (lásd a 2. ábrát).²⁶ Az adatok bizonyos aszinkronitásról tanúskodnak januárban, februárban, áprilisban és októberben az összes megkérdezett körében. Januárban és februárban a Fidesz támogatóinak aránya az összes megkérdezettnél közel egy százalékponttal nő, míg az MSZP-é januárban két százalékponttal csökken, és áprilisban nő közel fél százalékponttal, amikor meg a Fidesz támogatottsága szokott csökkenni átlagosan ugyanennyivel. A biztos szavazó pártválasztók között ugyanez a helyzet. Január után április az a hónap, amikor a legnagyobb különbség adódik a két párt támogatottságának változása között. Januárban az MSZP támogatottsága szokott csökkenni, és a Fideszé növekedni, áprilisban pedig a helyzet fordított. Április „inkább az MSZP hónapja” mint a Fideszé. Erősebb intenzitású, de fordított irányú különbségek láthatók októberben: ez a hónap inkább a Fideszé, az MSZP támogatottsága októberben csökkenni szokott.²⁷

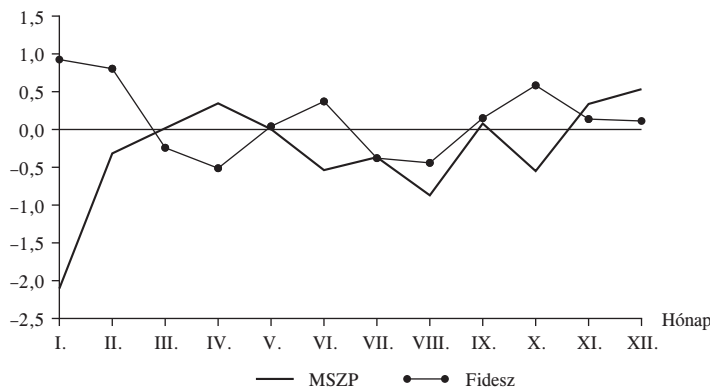
vita eredménye (Medgyessyt „nem mosta le” Orbán) a legnagyobb hatást gyakorolt. Ők – a vita időpontjával kapcsolatos előzetes véleményüket és a vita eredményét figyelembe véve – feltehetően inkább az MSZP-t támogatták, mint a Fideszt, ha elmentek szavazni.

²⁶ A számításokat lásd az eredeti tanulmányban a www.wargo.hu honlapon.

²⁷ E jelenségek okaira csak spekulatív magyarázattal szolgálhatunk. Azt látni kell, hogy itt nem csupán a két párt támogatottságának ellentétes mozgásáról van szó – ez csak következménye annak, hogy a bizonytalanok közül az egyik vagy másik párttal szimpatizálók az év során más-más hónapokban „ébrednek fel”, aktivizálódnak és a pártpreferencia-vizsgálatok során döntenek egyik vagy másik párt mellett. A bizonytalanoknak ebben az eltérő magatartásában feltehetően azoknak a kontextuális

2. ábra

A Fidesz és az MSZP támogattságának átlagos havi ingadozásai az év egyes hónapjaiban* az összes megkérdezett körében, a Gallup, a Szonda-Ipsos és a Tárki adatai alapján (1995. január–2003. szeptember; 1998, 2002 nélkül)

* Havi ingadozás egy t-edik hónapban: $dK_t = K_t - K_{t-1}$, ahol K_t a K párt támogatottsága t-edik hónapban, K_{t-1} a K párt támogatottsága (t - 1)-edik hónapban (t = 1, ..., 12). Átlagos havi ingadozás minden t-edik hónapra a három közvélemény-kutató t-edik hónapra vonatkozó n számú megfigyelésénél a havi ingadozások átlaga: $\sum_{i=1}^n dK_{i,t} / n$. Esetünkben n értéke januártól szeptemberig 15, októbertől decemberig pedig 12.

Az adatok forrása: saját számítás a Gallup, a Szonda-Ipsos, és a Tárki vizsgálatainak eredményei alapján.

E szerint a választások április 7-re való kiírása némileg az MSZP-nek kedvezett, és hátrányba hozta a Fideszt²⁸. Úgy sejtjük, sem a pártok, sem pedig a közvélemény-kutatók nem voltak tisztában egy ilyen hatás lehetőségével. Ha igen, akkor az előbbieket ezt beépíthették volna választási stratégiájukba, az utóbbiak pedig szakértői becsléseikbe.

hatásoknak van döntő jelentősége, amelyek a bizonytalanok pártpreferenciáinak manifestálódásához (kinyilvánításához) hozzájárulnak. A szezonális hatások léte szempontjából releváns lehet Durkheim *Az öngyilkosságban* kifejtett érvelése (Durkheim [1967]). A társadalmi élet intenzitása, az interperszonális kapcsolatok sűrűsége komoly befolyással lehet arra, ahogy a bizonytalanok kialakítják pártpreferenciájukat. E szerint télen, amikor a társadalmi élet a legkevésbé intenzív – és a barátokkal, ismerősökkel, szomszédokkal való találkozások is ritkábbak – a bizonytalanok arányának magasabbnak kell lennie. Míg nyáron, amikor a társadalmi élet intenzívebb, akkor alacsonyabbnak. Ezt az érvelést elfogadva, azonban az MSZP áprilisi rendszeres kiugrásának és a Fidesz visszaesésének oka továbbra is talány marad.

²⁸ Erre a jelenségre már korábbi munkánkban felhívtuk a figyelmet (Tóth [2002] 73. o.). E megfigyelésnek még egy tanulsága lehet a Fidesz és az MSZP támogattságának becslésére: a biztos szavazó pártválasztók körében a legnagyobb mértékű aszinkronitást januárban és decemberben lehet látni a két párt között – az MSZP támogatottsága rendszerint januárban erőteljesen csökken, a Fideszé pedig növekszik. A Tárki hatalmas visszhangot, értetlenséget és sajtópolémiát kiváltó 2000. decemberi és 2001. januári eredménye mögött éppen ennek az aszinkronitásnak a pontos megfigyelése húzódik meg. Ekkor januárban a biztos szavazó pártválasztók körében a Tárki 10 százalékpontos csökkenést mért az MSZP-nél, és 8 százalékpontos emelkedést a Fidesznél.

A szezonális hatások aszimmetriája azonban csak a március végi előrejelzések pontatlanságában játszhatott egyáltalán közre, a választásokat közvetlenül megelőző eredménybecslések kudarcában már nem. Márciusban (amely hónap egyébként inkább a Fidesznek kedvez) ugyanis a nyers előrejelzési eredmények még nem tartalmaznak semmilyen, egy esetleges áprilisi szezonális hatásra utaló információt. Mivel a közvélemény-kutatók moratórium előtti előrejelzései a nyolc nap múlva esedékes választások eredményeire irányultak, ezért ezeket az információkat maguknak a közvélemény-kutatóknak kellett volna figyelembe venniük alapvetően a nyers adatokra épülő *szakértői becsléseik* kialakításakor.

Egy alternatív magyarázat: három kollektív tévedés

A következőkben a választást megelőző becslések kudarcának olyan magyarázatára törekszünk,²⁹ amely választ adhat minden olyan megfigyelt jelenség kiváltó okára, amelyek mozaikszerűen az MSZP-nek a becslésekhez képesti megerősödését és a Fidesz gyengülését jelentették a választásokon.

Milyen jelenségekről van szó? Röviden összefoglalva:

1. a felvételkor magas és növekvő volt a rejtőzködők aránya;
2. a rejtőzködők a biztos szavazó pártválasztókön belüli arányokhoz képest nagyobb arányban támogatták az MSZP-t, mint a Fideszt;
3. a rejtőzködők nagy valószínűséggel elmentek szavazni; közöttük azok is, akik eredetileg nem voltak biztosak szavazási szándékukban. Ha elmentek, akkor a biztos szavazóknál nagyobb arányban támogatták az MSZP-t, mint a Fideszt;
4. a pártot választó szavazni szándékozó és szavazók között is magas volt a nem konzekvensen viselkedők aránya: többen szavaztak át az MSZP-re, mint a Fideszre;
5. a Fidesz-támogatókon és szavazási szándékukat biztosra ígérőkön belül maga-

²⁹ A magyarázat egyik központi fogalma az úgynevezett kollektív tévedés vagy kollektív tévhit, amely a kollektív tudat (Csontos [1999]) egyik esete, amikor ez a közös tudat téves. A kollektív tudat esetei Csontos László nyomán így írhatók fel: legyen X egy jelenség paramétere, amely ténylegesen két értéket vehet fel: 0 vagy 1. Ha egy társadalomban, közösségben I . mindenki azt hiszi, hogy mindenki más azt hiszi, hogy $X = 1$; és 2. mindenki azt hiszi, hogy $X = 1$, akkor ez az $X = 1$, a közösség közös, kollektív tudatának része, függetlenül attól, hogy $X = 1$ ténylegesen igaz, vagy hamis. Ha valójában $X = 0$ teljesül, akkor beszélhetünk kollektív tévedésről, ha igaz ($X = 1$), akkor „helyes”, „igaz” kollektív tudatról. Különös eset az, hogy kollektív tudat akkor is létezhet, ha csak az I . feltétel teljesül. Ekkor a kollektív tudat állítása ($X = 1$) nincs meg a közösség egy tagjában sem, miközben megvan mindenkiben (például „A magyarok azt gondolják magukról, hogy pesszimisták” állítás akkor is lehet a magyar kollektív tudat része, ha Magyarországon senki sem tekinti magát pesszimistának). Ezen túl az is megállapítható, hogy X értékei és a kollektív tudat I . és 2. feltétele között háromféle reláció lehetséges. Vagy nincs semmiféle kapcsolat közöttük, tehát X állapota független attól, hogy a közösség tagjai mit is gondolnak róla (például a Nap jövőbeli sorsa, léte vagy nem léte független attól, hogy erről mit is hisznek a társadalom tagjai). De lehet olyan kapcsolat, amikor maga az I . és a 2. feltétel hozza létre azt, hogy $X = 1$ ténylegesen megvalósul. Ekkor *önbeteljesítő jóslattal* állunk szemben. Vagy az I . és a 2. feltétel eredményezi azt, hogy $X = 1$ nem valósul meg (tehát $X = 0$ következik be), ekkor pedig *önmegsemmisítő jóslattal* van dolgunk. Lásd erről még Merton [1980] és Boudon [1979], illetve e dolgozat összefoglaló részében írtakat.

6. táblázat

A nem konzekvens és a választási eredményeket az MSZP vagy a Fidesz számára kedvezően befolyásoló választómagatartás-minták közötti relációk

Jelenségek	Relációk	A jelenség megfigyelésének forrása
A <i>lustákon</i> belül több Fidesz-, mint MSZP-támogató volt	$E_M^* \cap nE < E_F^* \cap nE$	<i>Gallup</i> [2002a]
Az <i>átszavazókon</i> belül több MSZP-, mint Fidesz-szavazó volt	$E_F^* \cap E_M > E_M^* \cap E_F$	<i>Gallup</i> [2002b]
A <i>rejtőzködőkön és bizonytalanokon</i> belül több MSZP-, mint Fidesz-szavazó volt	$E_N^* \cap E_M > E_N^* \cap E_F$	<i>Kolosi-Tóth</i> [2002] <i>Gallup</i> [2002a], [2002b] <i>Tárki</i> [2002a]
Az <i>aktivizálódókon</i> belül több MSZP-, mint Fidesz-szavazó volt	$nE_M^* \cap E_M > nE_F^* \cap E_F$	<i>Gallup</i> [2002a]
Az <i>aktivizálódó rejtőzködőkön</i> belül több MSZP-, mint Fidesz-szavazó volt	$nE_N^* \cap E_M > nE_F^* \cap E_F$	Nincs (Medgyessy-Orbán-vita)
Az <i>aktivizálódó átszavazókon</i> belül több MSZP-, mint Fidesz-szavazó volt	$nE_F^* \cap E_M > nE_M^* \cap E_F$	Nincs (logikailag levezethető)

A csillag jelenti pártpreferencia-vizsgálatokban megfigyelt, szándékolt választói magatartást, a csillag nélküliek pedig a választásokon ténylegesen megnyilvánulókat.

F: Fideszt támogatók,

M: MSZP-t támogatók,

N: „nem tudom” „nem mondom meg” válaszokat megadóak,

E: szavazási részvétel,

nE: nem szavazók,

\cap : „és” kapcsolat.

sabb volt az otthon maradó (nem konzekvensen viselkedők) aránya, mint az MSZP megegyező csoportján belül.

Visszatérve a választói magatartás a tanulmány elején elemzett típusaihoz, és az ott alkalmazott jelöléseket használva, a 3. táblázatban szereplő becslést torzító nem konzekvens magatartásminták súlya közötti arányokat az 1–5. jelenség alapján felírhatjuk az MSZP és a Fidesz esetében (6. táblázat). Az itt említett utolsó csoport (*aktivizálódó átszavazók*) arányairól nincs információnk, de mivel mind az *aktivizálódók*, mind az *átszavazók* esetében MSZP-dominanciára utalnak a megfigyelések, tényellentétes lenne feltételezni, hogy ami kimutatható külön-külön mindkét csoport esetében, az ne érvényesüljön itt is.

Ha a 6. táblázatot tekintjük, akkor láthatjuk, *hogy ebben a helyzetben nem is teljesülhetett a pontos eredménybecslés* (1)-ben megfogalmazott *követelménye*. Elsősorban a *lusták* csoportjában meglévő torzítottság miatt akkor, ha a konzisztensen viselkedő MSZP-re szavazók többen voltak, mint a Fidesz-szavazók, illetve az összes többi reláció miatt, ha fordított volt a helyzet.

A közvélemény-kutatók tehát a Magyarországon hagyományosan alkalmazott módszereikkel (a pártválasztásra vonatkozó kérdés, kiegészítve a részvételi szándékra vonatkozó kérdéssel) a 2002-es választások első fordulójá előtt eleve kudarcra voltak ítélve. *A tanulmány címében feltett kérdésre tehát egyértelmű nemmel kell felelnünk abban az esetben, ha a választási előrejelzések során csak a két fenti kérdésből származó információkat használták fel.* Ebben az esetben nem az számít véletlennek, ha valamelyik közvélemény-kutató tévesen adja meg a pártok sorrendjét, hanem az, amikor mégis eltalálná az eredményt.³⁰

De mi okozta azt, hogy a 2002-es választások előtt ilyen extrém helyzet állt elő, és a nem konzekvens magatartástípusokat választók száma szisztematikusan kedvezett az MSZP-nek, és hátrányba hozta a Fideszt? Ez nézetünk szerint több olyan tényező együttállásából, interakciójából következett, amelyek külön-külön egyáltalán nem okozták volna az előrejelzések sorozatának kudarcát, de együttesen, egymásra hatva, igen. Nézzük ezek után miről is van szó!

Ehhez előre kell bocsátanunk két alapfeltételt:

A1. A közvélemény-kutatók nyilvánosságra hozták becsléseik eredményét a választást megelőző hónapokban. (Ezt tették korábban is, de ez a választási eredménybecslések kimenetele szempontjából indifferens.)

A2. A választások során érintett mindhárom szereplő, a választók, a pártok és a választói magatartást vizsgálók (a közvélemény-kutatók), a korábbi eredménybecslé-

³⁰ Tehát azonos kiinduló feltételek esetén valójában nem a sikertelen előrejelzések léte, hanem éppen a sikereseké szorulna magyarázatra. Ebből a szempontból a gyengébb – a harmadik – sikerkritérium szerint helyesnek bizonyult két Medián-prognózis a figyelemre méltó. Három eset lehetséges: vagy véletlen volt ezek sikere; vagy a Mediánnál már ekkor felismerték, hogy milyen helyzettel állnak szemben, és az általánosan alkalmazott két kérdésen túl egyéb indikátorokból származó információkat is figyelembe vettek az első forduló előtti két előrejelzésük kialakításakor. Vagy pedig, harmadik eshetőségként, a „nem tudják, de teszik” jelensége érvényesült, azaz mindent ugyanúgy csináltak, mint korábban, de valamilyen ismeretlen, a mintavétel, az adatfelvétel paramétereivel kapcsolatos tényező miatt tudtak a fenti kritérium szerint helyes előrejelzést adni.

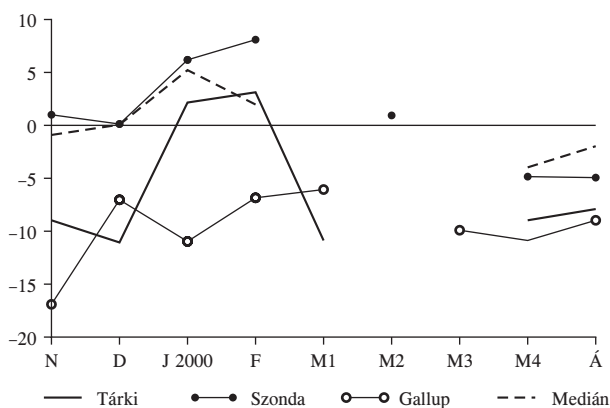
sek kedvező tapasztalataitól vezérelve komoly hitelt adtak a pártpreferencia-vizsgálatok eredményeinek. Ha egy párt támogatottságának csökkenését/növekedését mutatta ki egy közvélemény-kutató, akkor ezt *ténylegesen* a támogatottság csökkenéseként/növekedéseként értelmezték mind a pártok, mind pedig a (közvélemény-kutatásokra figyelő) választók. A közvélemény-kutatók pedig ugyancsak hittek eredményeik érvényességében. (Hogyan is tehettek volna másképp?)

Nézzük meg ezek után, hogy mit is mutattak ezek a vizsgálatok a választások előtti fél évben! Összpontosítsunk az MSZP és Fidesz közötti párharcra, és minden vizsgálat eredményéből csak az MSZP- és a Fidesz-támogatottságnak a biztos szavazó pártválasztók között kapott különbségeit ábrázoljuk! Azt látjuk, hogy a Gallup kivételével a többi cég többé-kevésbé hasonló tendenciákat látott az MSZP és a Fidesz támogatottságának alakulásában (lásd a 3. ábrát). Más-más szinten ugyan, de az MSZP és a Fidesz támogatottságának különbsége hasonlóan rajzolható fel a Medián, a Szonda és a Tárki adatai alapján. Ez a különbség egyre csökkent 2001. november és 2002. január-február között, majd márciusra újra megnőtt. Január-februárban mind a Medián, mind a Szonda, mind a Tárki kisebb-nagyobb mértékű MSZP-fölényt mért a biztos szavazó pártválasztók között. Ez a fölény eltűnt március végére, és erőteljes Fidesz-vezetéssé váltott át. Az ezt követő utolsó (az első fordulót közvetlenül megelőző) becslésnél újabb különbség mutatható ki a közvélemény-kutatók között: míg a Szonda szerint nem történt változás, addig a Gallup, a Medián és a Tárki a Fidesz-fölényt némi olvadását regisztrálta.

Ezek alapján a fenti két alapfeltétel mellett két időben egymást követő eseményre kell felhívunk a figyelmet.

3. ábra

A négy közvélemény-kutató becslései az MSZP és a Fidesz-MDF támogatottságának különbségére a biztos szavazó pártválasztók körében, százalék
2001. november–2002. április

Jelmagyarázat: M1, M2, M3, M4: március első, második, harmadik és negyedik hete.

Az egyes cégek márciusi előrejelzéseit úgy szinkronizáltuk, hogy minden esetben az adatfelvétel utolsó napja szerinti hétnél ábrázoltuk azokat.

E1. Négy közvélemény-kutatóból három (Szonda, Tárki, Medián) az MSZP megerősödését, előretörését regisztrálta januári és februári felvételei során.

E2. A Tárki márciusi első felvétele jelentős „visszarendeződést” mutatott: újra meghatározó (10 százalékpontos!) Fidesz-fölényt. A Szonda következő héten lebonyolított vizsgálatának eredményei követték ezt a tendenciát, de még mindig némi MSZP-előnyt mutatva ki. Később a március végi felvételek már mind egyöntetű Fidesz-vezetést mutattak.

Ezek után nézzük meg azt a hat tényezőt, amelyek nézetünk szerint elvezettek az eredménybecslések kudarcához!

F1. Tévedés a Fideszhez kapcsolódó szavazási attitűdökben. Döntő jelentőségű volt a téves eredménybecslésekben az, hogy mind a közvélemény-kutatók, mind pedig a pártok között a Fidesz alapvetően tévedett a választások előtti héten a Fideszhez kapcsolódó választói attitűdök megítélésében. Arra számítottak, hogy az egyértelmű Fidesz-vezetést mutató közvélemény-kutatási eredmények nyilvánosságra kerülése (március végén) beindítja a „siessünk, mert lemaradunk!” („csatlakozz a győzteshez!”) folyamatot: azaz, hogy *az eddig bizonytalan választók, látva, hogy a Fidesz vezet, kezdenek azon gondolkodni, hogy ők is a Fideszre fognak voksolni, és végül rájuk szavaznak.* Ezzel szemben nem ez, hanem ennek fordítottja, a „vesztes ügy, igaz ügy” érvényesült az április 7-i választáson („vezet a Fidesz [ami nem jó], tehát nem a Fideszre kell szavazni!”).³¹ Ez a félreértés szerephez jutott a választások eredményében is.

A közvélemény-kutatók választási eredmény-becsléseik közzétételekor két lehetőség közül választhatnak. Vagy közlik a nyers felmérési eredményeket, és nem korrigálnak, vagy eleve bekalkulálják ezekben a pártok támogatottságának azokat a várható változásait, amelyeket maga a közzététel eredményez. Ha a „siessünk, mert lemaradunk!” hatás érvényesülését feltételezik a vezető párt esetében, és ez a feltételezés különben helytálló, akkor a kiigazítás és a kiigazított eredmény közlése javít az adott párt helyzetén. A kiigazítás elmulasztásának azonban nem lesz hatása a választások végeredményére. De fordított a helyzet a „vesztes ügy, igaz ügy” hatás esetén. *Ekkor a kiigazítás elmulasztása, és a kiigazítatlan eredmény közzététele ront a vezető párt helyzetén, sőt a választás kimenetelét is megfordíthatja, ha a szóban forgó hatás erős.* Ha ekkor előzetesen kiigazítják eredményeiket, és ezeket hozzák nyilvánosságra, akkor ezek nem változtathatják meg a választások kimenetelét – és létezik olyan kiigazított eredmény, amely aztán pontosan be is következhet (*Simon [1987]*).

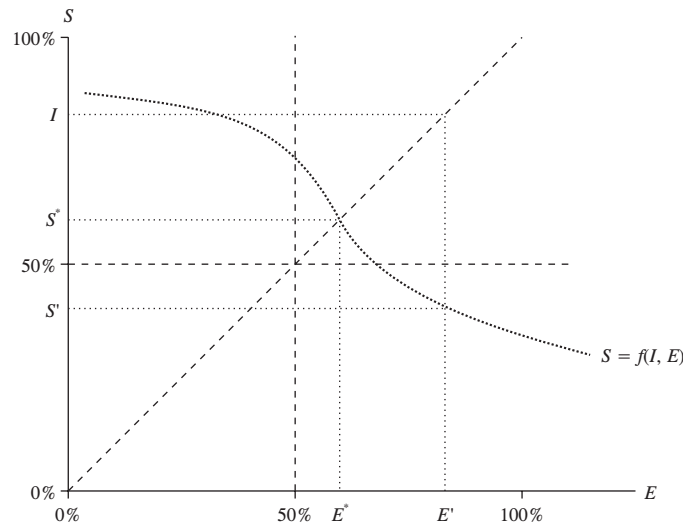
Ezek szerint a Fidesz támogatottságára vonatkozó becslések *kiigazítatlan közlése* a márciusi utolsó felvételek során önmagukban is hozzájárulhattak a mértnél alacsonyabb Fidesz-támogatottsághoz az áprilisi választások első fordulójában. Egy ilyen hipotetikus esetet ábrázoltunk (*Simon [1987]* nyomán) a *4. ábrán*. Ebben *E*-vel jelöltük a közvélemény-kutatók eredménybecsléseit a Fidesz támogatottságára vonatkozóan, *S*-sel pedig a tényleges támogatottságot. Az ábrán látható 45 százalékos szaggatott egyenes mutatja azokat az eseteket, amelyek mindegyikére $S = E$, azaz az előzetesen

³¹ Ebben a helyzetben tehát a magát balról és jobbról egyenlő távolságra definiáló, de magát a kormányváltó erőkhöz is soroló Centrum Párt léte kétségtelenül az MSZP-nek kedvezett.

becsült és a tényleges szavazatarányok megegyeznek, az eredménybecslések minden esetben pontosak. Az $S = f(I, E)$ függvény mutatja a „vesztes ügy, igaz ügy” hatás érvényesülését. Az E^* jelenti a Fidesz korrigált becslésből kapott támogatottságát, amely mellett a Fidesz tényleges támogatottságának eredménye S^* lesz. E^* tehát két fontos tulajdonsággal bír: ha nyilvánosságra hozzák, igazolódni fog; és nem változtatja meg a választás kimenetelét. Egy másik becslést is ábrázoltunk az ábrán, E' -t, ami pedig a Fidesz támogatottságának a közvélemény-kutatók által az adatfelvételek adatai alapján kapott nyers eredményét mutatja. Ennél, ha nem lenne a „vesztes ügy, igaz ügy” hatás pontosan I lenne a Fideszre ténylegesen szavazók aránya. De mivel létezik ez a hatás, és az ábrán egészen extrém erősséggel ábrázoltuk, a korrigálatlan adatfelvételi eredmények közzététele után a Fidesz támogatottsága radikálisan lecsökken I -ről S' -re. Mivel pedig $I > 50 \text{ százalék} > S'$, ez azt is jelenti, hogy a korrigálatlan eredmények közzététele miatt az eredmény megfordul, és a Fidesz el is veszti a választásokat.³²

4. ábra

A „vesztes ügy, igaz ügy” hatása a Fidesz választási eredményeire korrigált és nem korrigált közvélemény-kutatói becslés közzététele esetén ($S < I$, ha $E > 50 \text{ százalék}$)

Nyilvánvaló, hogy ez csak egy illusztratív példa a Fidesz-támogatottság alakulása és a közvélemény-kutatók eredményeinek nyilvánosságra hozatala közötti összefüggések megvilágítására. De mint ilyen illusztráció fontos annak felismerésében, hogy a

³² Simon erről a két lehetőségről így ír a „vesztes ügy, igaz ügy” esetén: „...megfelelően kiigazított E^* előrejelzés nyilvánosságra hozatala *nem* változtathatja meg egy két jelöltet felvonultató választás kimenetelét; ám az E' előrejelzés, vagyis I pontos becslésének nyilvánosságra hozatala esetleg megfordítja a választás eredményét. Az utóbbi eshetőség csak akkor következik be, ha a „vesztes ügy, igaz ügy” hatás nagyon erős.” (Simon [1987] 241. o.)

„siessünk, mert lemaradunk” és a „vesztes ügy, igaz ügy” hatás összekeverése és téves megítélése hatással lehetett nemcsak a közvélemény-kutatók eredménybecslésének kudarcára, *hanem magára a Fidesz támogatottságának alakulására is*. Nem tudjuk mennyire volt erős a Fidesszel kapcsolatban a „vesztes ügy, igaz ügy” hatás március utolsó hetében, a március végi adatfelvételek idején, de feltételezzük, hogy ennek valamilyen mértékben már ekkor léteznie kellett.

E két hatással kapcsolatos félreértésnek meghatározó jelentősége volt abban, hogy a közvélemény-kutatók gyanútlanul (és tévesen) úgy korrigálták a nem válaszolók és „nem tudom” választ adók, de a szavazáson biztos részvételüket ígérők pártpreferenciáit, hogy ezeknél a biztos szavazó pártválasztóknál kapott támogatottsági arányokat alkalmazták. Továbbá abban, hogy nem számítottak az általuk becsült részvételi adatok pontatlanságára.³³ Ha tudatában lettek volna annak, hogy a „vesztes ügy, igaz ügy” érvényesül a Fideszre vonatkozóan, akkor az április 7-i eredménybecsléseikben a következőkkel kellett volna számolniuk:

a) a nem biztos szavazókon belül végül többen elmennek szavazni, és akik így tesznek, azok többségükben *nem a Fideszt* fogják támogatni;

b) a biztos szavazókon belül, a rejtőzködők között számottevően magasabbnak kell lennie az MSZP-, mint a Fidesz-támogatók arányának, mint a biztos szavazó pártválasztókon belül.

Ezen túl a Fidesz maga is félreértette ezt a helyzetet. Mégpedig kétszer is. Először akkor, mikor nem vette számításba azt, hogy konfrontatív üzenetektől terhelt kampánya nem hoz, hanem inkább visz szavazatokat, ha vezető pozícióban van. Másodszor pedig akkor, mikor látva a március 29-én közzétett közvélemény-kutatói előrejelzéseket, azt, hogy mindenhol egyértelműen vezet az MSZP előtt, a „siessünk, mert lemaradunk!” hatásra számított, és eleve biztosítva látta azt, hogy kellő számú Fidesz-támogató megy el szavazni, akikhez az eddigi bizonytalanok közül is számosan fognak végül a Fideszhez csatlakozni. Ha tisztában lett volna azzal, hogy vele szemben már a fordított hatás érvényesül, akkor egyből stratégiát kellett volna váltania azért, hogy leszerelje az ellene hangolódott választói csoportokat, és azért, hogy minél inkább a választásokon való részvételre buzdítsa saját híveit.³⁴

F2. A Fidesz konfrontatív üzenetei. A fentiek mellett még arra is szükség volt a hibás becsléshez, hogy a Fidesz, illetve az őt támogató mozgalmak (például a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület) a választások előtti másfél hónapban erőteljes, *aktivista* és helyenként *konfrontatív* kampányt folytattak. Bizonyára szerepet játszott ebben az MSZP-nek több közvélemény-kutató által kimutatott, januári, februári előretörése (E1.). Ennek a kampánynak az üzenetei *elsősorban nem az MSZP ellen*, hanem inkább

³³ Hozzá kell tennünk, korábbi empirikus eredményeik az általuk alkalmazott megoldások jóságát támasztották alá (Kolosi-Tóth [2002], Marián [2002]).

³⁴ Erre a váltásra az első forduló után azonnal sor került. A Fidesz meglehetősen pontosan és gyorsan felismerte, hogy jelentős, a pártot támogató tartalékokkal rendelkezik, és ezeket a tartalékokat kell és lehet is mozgósítani: legelőször is azokat a Fidesz-szavazókat, akik a felméréseknél még biztos szavazónak mondták magukat, de akik az első fordulóban végül mégsem mentek el szavazni. Másrészt gyors váltásként – egy erőteljes MSZP-ellenes kampányba kezdett.

a nem Fidesz-szavazókra irányultak. Őket kívánták meggyőzni arról, hogy „a Fidesznek nincs alternatívája”. A Fidesz ezt a kampánystratégiát folytatta a választások első fordulójáig. Ezen üzenetek azonban közvetlenül nem mozgósítottak, nem szólítottak fel a választásokon való részvételre, és a Fideszre való voksolásra,³⁵ hanem tényekkel és intellektuális érvekkel („szerződés a polgárokkal”) igyekeztek meggyőzni a választókat arról, hogy a Fidesz milyen sok jót tett kormányzati pozícióban („a jövő elkezdődött”). Ez a stratégia inkább a Fideszt korábban is támogatókat győzte meg újból döntésük helyes voltáról, és kevésbé tudott új szavazatokat szerezni a politikailag kevésbé involvált, bizonytalanok („nem tudom” választ adók) táborából. Ők ugyanis a biztos szavazókkal ellentétben inkább az alacsonyabb státusú, alacsonyabb iskolázottságú rétegekből kerültek ki (Kolosi-Tóth [2002]), akik kevésbé fogékonyak az ilyen, intellektuális meggyőzésen alapuló üzenetekre. Másrészt a Fidesz több, a kampányban elhangzott üzenete konfrontatív tartalmú volt. Itt csak két, március közepén-végén történt mozzanatot említünk: a) az első forduló előtti kokárdás „nyílt szavazás” ötletének elfogadását; és b) a Fidesz egyik alelnöke, Kövér László fatálisnak bizonyult március 14-ei, és március 23-ai „köteles beszédeinek” üzenetét.³⁶

³⁵ Mozgósító, könnyen megjegyezhető jelszóval éppen a Fidesz operált az 1990-es parlamenti választásokon: („Hallgass a szívedre, szavazz a Fideszre!”)

³⁶ A békéscsabai „sorsfordító” beszéd története és utóélete külön elemzést kívánna. Itt csak három dolgot jegyzünk meg. Kövér egy szokásos *ad absurdum* nyelvi fordulót használt az olimpiai játékok Budapesten történő megrendezhetőségével kapcsolatos álláspontja kifejtésénél. Ha vita közben például azt mondja valaki: „Ha ez neked nem tetszik, akkor fulladj meg!” természetesen ez nem jelenti azt, hogy szeretné megfulladva látni beszélgetőpartnerét. Egy ilyen megnyilatkozás azonban nagyon erős érzelmi intenzitást árul el – ami legalább ugyanilyen erős és negatív érzelmi intenzitást válthat ki abban, akinek mondják. Másrészt Kövér ebben a szerkezetben az öngyilkosságot használta példának egy olyan országban, ahol köztudottan magas az öngyilkossági ráta (és ennek önkasztásos módja messze a legelterjedtebb), ezen ország gazdaságilag viszonylag elmaradott megyéjében (Békés), ahol egyébként a 2001-es adatok szerint az öngyilkosságot elkövetők lakónépességhez viszonyított aránya mintegy 40 százalékkal haladja meg az országos átlagot. A békéscsabai hallgatóságot ez a fordulat tehát különösen érzékenyen érinthette. Moksony [1995] elemzése kimutatja, hogy a falusi öngyilkosság elterjedtségében meghatározó szerepet kap az elmaradottság, amit felerősít az öngyilkosság szubkultúrájának, a múltbeli öngyilkossági gyakoriságokkal mért hatása.). Nem véletlen, hogy Fidesz március 14-ei szombathelyi kampányfórumán elhangzott beszéd, amelyről a hangfelvétel is készült, semmilyen visszhangot nem váltott ki (lásd <http://www.nyugat.hu>). Csak azután vált ismerté szélesebb körben, hogy ilyen beszéd egyáltalán volt, és az erről való hangkazetta sem veszett el, amikor a március 23-ai békéscsabai beszéd ügye március 28-át követően (a Népszabadság cikke nyomán) a politikai diskurzus tárgyává vált. Végül az elhangzott beszéd realizmusa, az öngyilkossági előkészületek pontos, *átgondolt* leírása erős hatást gyakorolhatott azokra, akik hallgatták, vagy olvasták. A www.nyugat.hu által közölt hangfelvétel idevonatkozó szövege a következő [Kövérelőzőleg az olimpiai játékok megrendezhetőségéről beszél]: „... az egyik legdinamikusabban fejlődő gazdasági ágazatunk a turizmus számára. Szóval egy pillanatra fogadjuk el azt, hogy csak ennyire vagyunk képesek. Hogy egy képesség nélküli, alkalmatlan, tehetségtelen néppé lettünk az elmúlt néhány évtizedben. Csak én erre azt mondom, hölgyeim és uraim, hogy így viszont nem érdemes élni. Tehát, hogyha így gondoljuk, akkor menjünk le a pincébe, keressünk egy jó erős kötelet, meg egy viszonylag erős gerendát és szöveget, és kössük fel magunkat. (Enyhe kuncogás a teremben.) Csak én azt szeretném kérni azoktól, akik ezt próbálják önökkel elhithetni, évek óta ezt próbálják sulykolni az önök fejébe, hogy legalább járjanak elő jó példával. (10 másodperc taps.) És ha ők már mind végeztek, akkor mi meg mégiscsak gondolkodjunk el azon, hátha nélkülük többre mennénk. (Nagy taps.)”

F3. Választorzítás, rejtőzködés. Miután a Fidesz MSZP-vel szembeni vezetéséről közvélemény-kutatási adatok kerültek nyilvánosságra (A2., E2.) és a Fidesz bizonyos, a választóknak szóló üzenetei konfrontatív tartalmakat hordoztak (F2.), valamint mindenki hitelt adott a nyilvánosságra került eredmények valóságosságának (A2.), egy olyan folyamat indult meg, ami a közvélemény-kutatási adatok torzítottságához vezetett. Ennek első lépése volt az, hogy *a bizonytalanok és a biztos szavazók egy csoportja* a Fidesznek a választókhöz címzett konfrontatív üzeneteire³⁷ válaszol, és hitelt adva a közvélemény-kutatók becsléseinek, hogy a Fidesz vezet, három lehetőség között választhatott a pártpreferencia-kérdésre adott válaszai során: a) ellenáll; b) menekül; c) behódot. Az első esetben vagy megmondja választott pártját, *ami nem a Fidesz*; vagy pedig úgy áll ellen, hogy a „*nem mondom meg*” lehetőséget választja. A második esetben elkerüli a kényelmetlen helyzetet és a „*nem tudom*” választ adja. A harmadik esetben több-kevesebb meggyőződéssel (lehet, hogy csak konformitásból) a *Fideszt jelöli meg* választott pártként. Azok egy része, akik korábban az MSZP-t támogatták, nagy valószínűséggel választották a „*nem tudom*”, „*nem mondom meg*” válaszokat – ők lettek a rejtőzködő MSZP-szavazók.³⁸ Akik pártválasztásaikban korábban bizonytalanok voltak, továbbra is bizonytalanok maradtak, *de valószínű, hogy egyre inkább riasztották őket a Fidesz konfrontatív üzenetei.* E csoport egy részének magatartása, illetve magatartásának megváltozása – később látni fogjuk – döntő mértékben hatott egyrészt a választások kimenetelére, másrészt a hibás eredménybecslések létrejöttére. Ez a választorzítás elsőprő erővel az első forduló előtti utolsó becslésekben volt érzékelhető, de kismértékben már meg kellett jelennie a március végi felvételek eredményeiben is.

F4. Torzított eredmények mérése és kollektív tévedés ezen eredmények értelmezésében. Részben a választorzítás eredményeként a közvélemény-kutatók a Fidesz további erősödését regisztrálták. Március végi becslésekben immár egyöntetűen – a Szonda és a Medián is – Fidesz-vezetést mutattak ki. Ezek az eredmények azonban már részben az *F3.*, részben pedig a rendszeres havi ingadozások különbségeinek figyelmen kívül hagyása miatt torzítottak voltak és (a tényleges helyzethez képest) felülmérték a Fidesz, és alulmérték az MSZP támogatottságát.

Az eredményeket mindkét párt valóságosnak gondolta. A Fidesz úgy értelmezte

³⁷ Például a „kokárdás szavazás” logikai sémája körülbelül így foglalható össze: „A Fidesz sok jót tett az elmúlt négy évben. Megalapozta a jövőt. A jövő elkezdődött. A Fidesz képviseli az igazi nemzeti oldalt, a másik oldal nemzetietlen és vallásellenes. Sokan szavaznak a Fideszre, ők mind kokárdát hordanak. Ön miért nem hord kokárdát? *Nem a Fideszre szavaz?* Ha *nem*, akkor Ön a nemzetietlen és a vallásellenes erőket támogatja. *Ön is* nemzetietlen és vallásellenes.”

³⁸ A fentiekkel analóg hatásra hívta fel a figyelmet *Butler-Kavanagh* [1992] az 1992-es brit választási közvélemény-kutatásokban a válaszshallgatás és torzítás okait elemezve: „Labour’s campaign, the pollsters, the broadcast media and the press all submerged the Tory vote. Submerged it because people were guilty and because a kind of social dynamism had been established that made Labour more acceptable than the Conservatives. This led people to be publicly embarrassed and uncertain about expressing support for the Conservatives. But it was also submerged and in the sense that many people hid from themselves their real intentions, feelings and view of where their self-interest lay.” (Idézi: *Moon* [1999]).

ezeket, hogy sikeres volt az eddigi *aktivista kampánya*, sikerült meggyőzni a választókat politikája helyességéről és hasznosságáról, és ebben az egyébként konfrontatív üzenetek is szerepet játszottak. Így a helyesnek vélt (ténylegesen hibás) stratégián nem is módosított. Ezzel egy olyan örvényszerű folyamat indult el, amely egyszerre rombolta ténylegesen a Fidesz szavazóbázisát, és javította virtuálisan a közvélemény-kutatók becsléseiben a Fidesz támogatottságát.

Az MSZP úgy értelmezte az eredményeket, hogy most már biztosan veszítésre áll, és össze kell szednie magát ahhoz, hogy fordítani tudjon az eredményeken. *Az MSZP stratégiájának alapja a Fidesz támadása volt.* Tovább fokozták tehát e támadások intenzitását.³⁹ *Időközben azonban észrevették* a választók meggyőzésére irányuló, helyenként konfrontatív Fidesz-stratégia („kétfajta Magyarország létezik.”) romboló jellegét, és az emiatt válaszúthoz került bizonytalan választóknak egyre hangsúlyosabban egy másik lehetőséget is ajánlottak *a nyugalom és a konszenzus* jegyében. De nem feledkeztek meg arról sem, hogy a választásokon *mozgósítani kell* a kormányváltást kívánó szavazókat.

A választók is elhitték a közölt eredményeket (A2., F3.). A Fidesz-támogatók meggyőződtek arról, hogy „biztos vezetésre állunk”, az MSZP-t támogatók pedig arról, hogy ténylegesen kisebbségbe kerültek. Ennek eredményeként tovább erősödött a választorzítás mértéke (F3.). (Nőtt a rejtőzködők és ezzel a rejtőzködő MSZP-szavazók aránya⁴⁰ – ezt figyelték meg a közvélemény-kutatók az első forduló előtti felvételeik során.). Másfelől pedig éppen a márciusi eredmények nyilvánosságra kerülésekor megindult a bizonytalanok MSZP-hez való csatlakozása is. Azaz felerősödött a Fidesz kapcsán a „vesztes ügy, igaz ügy” érvényre jutása – csak erről sem a közvélemény-kutatók, sem a pártok, sem a választók nem tudtak.

³⁹ Kövér László „köteles beszéde” is ekkor lett téma – ebben végig az MSZP-é volt a meghatározó szerep, az MSZP tematizált, nem pedig a Fidesz. Ebben a diskurzusban a Fidesz több kommunikációs hibát is elkövetett. Például inkonzisztensen védekezett: míg Orbán bagatellizálni próbálta, addig más párvezetők és maga a Fidesz-központ cáfolta az ügyet. Először cáfolták azt, hogy ilyen elhangozhatott, majd lépéskényszerbe kerültek, miután a www.nyugat.hu szerkesztőségében megjelenték a kazettát, és feltették a világhálóra; innen pedig a felvétel az olvasottabb weboldalakra került. Az MSZP kommunikációs fölénybe került. Kovács László Mádl Ferenchez írt nyílt levelet („Az MSZP elnöke azt kéri az államfőtől, hogy ítélje el a társadalmi béke megbontóit. Nyílt levelében Kovács László arra szólított fel: a kormányfő és a legnagyobb kormánypárt nyilvánítsa ki, hogy nem ellenséget, nem koloncot, nem kiiktatandó akadályt, hanem a nemzet felemelésében érdekelt és együttműködő, becsületes embereket lát mind a tízmillió magyar állampolgárban” (www.index.hu), kampányfilmet készített, amelyben szerepelt, de nem szó szerint, a Kövér-féle akasztásos motívum („ki nem örül a kormány tevékenységének és sikereinek, az akassza föl magát. Anyu, te érted ezt?” – hallható az MSZP legújabb kampányfilmjében, amelyben felhívja a narrátor a figyelmet arra is, hogy a választó dönti el, kit ültet a hatalomba (uo.), tüntetést szervezett, ahol a tüntetők látványosan, nyakukban egy kötéllel jelentek meg, stb.

⁴⁰ Ezt a mozzanatot jól leírja a Noelle-Neumann[1984] által kidolgozott elmélet, a „hallgatás spirálja”. E szerint egy népszerűtlennek, illetve kisebbséginek gondolt vélemény képviselői leginkább eltitkolják ebbéli meggyőződésüket mások előtt. Mivel pedig ezek a vélemények így nem nagyon jelennek meg a társas érintkezés során, azt a látszatot keltik, hogy kevesen értenek egyet az ilyen véleményekkel, kevesebben, mint ténylegesen. Ezzel pedig még inkább népszerűtlen lesz ezen vélemények képviselete, és még kevesebben merik ezeket nyilvánosan képviselni. A közvélemény-kutatásokkal kapcsolatos magyar irodalomban Fischer [2001] tér ki e jelenség tárgyalására.

A közvélemény-kutatók is elhitték saját eredményeiket. Egyértelmű Fidesz-előnyt mutattak ki március végi felvételeikben, és ugyanezt kapták a választások első fordulóját megelőző vizsgálataikban is. Magabiztosan és nyugodtan ültek le tehát a tévékamerák elé április 7-én este hét órakor a biztos Fidesz-győzelem pontos előrejelzésének tudatában.

F5. A „vesztes ügy, igaz ügy” kibontakozása. A „vesztes ügy, igaz ügy” hatás kibontakozásához szükséges volt az, hogy nyilvánosságra kerüljenek a március végi választási előrejelzések, és ezek eredményeit minden szereplő maradéktalanul úgy értelmezze, mint tényleges Fidesz-vezetést (A1., A2.). Másrészt szükséges volt az is, hogy a Fidesz április első hetében továbbra is konfrontatív üzeneteket továbbítson a választók számára (F2.). Ez vezetett egyfelől a választorzításhoz és rejtőzködéshez (F3.), valamint ahhoz, hogy *a bizonytalanokban Fidesszel szembeni attitűdöket hívott elő.* Ezek az attitűdök a választásokon úgy érvényesültek, hogy a) a szavazni szándékozó bizonytalanok végül elmentek választani, és *nem a Fideszre adták voksukat*; miközben ugyanígy tett b) *a korábban szavazni nem szándékozó bizonytalanok egy része is.* E két csoport aránya nagyobb volt azoknál a bizonytalanoknál, akiket a Fidesz-kampány, illetve a Fidesz vezető pozíciója győzött meg arról, hogy a Fideszre kellene szavazniuk.

F6. Tévedés a választásokon megnyilvánuló választói viselkedésre vonatkozó várakozásokban. Utoljára hagytuk a harmadik – de az eredménybecslések szempontjából rendkívül fontos – kollektív tévedést. E szerint az F4. nyomán a Fidesz-szavazók a választások napján meg voltak győződve arról, hogy a Fidesz győz az első fordulóban. Ez a hitük pedig alapvetően meghatározta a választási részvételre vonatkozó döntésüket.⁴¹ Másrészt az MSZP-szimpatizánsok és az MSZP-re szavazó bizonytalanok is úgy gondolhatták, hogy a Fidesz biztos nyeresre áll – éppen ezért minden egyes nem Fidesz szavazatra szükség van (F5.). És ha tudtak, elmentek szavazni.

Ezek szerint az „igaz ügy, vesztes ügy”, és a „siessünk, mert lemaradunk” hatás mellett a szavazáskor érvényesült egy másik hatás is, amit „lefutott ügy” hatásként említhetünk. Ennek léte összefüggésben áll a közvélemény-kutatók előrejelzéseinek nyilvánosságra hozatalával, hasonlóan, mint azt a „siessünk, mert lemaradunk” és az „igaz ügy, vesztes ügy” hatásoknál már korábban láthattuk. A „lefutott ügy” hatás annál inkább érvényesül, minél nagyobb az eltérés a versengő pártok becsült támogatottsága között, és minél inkább egységes képet rajzolnak a közvélemény-kutatók előrejelzései a választások kimeneteléről. Érdekessége, hogy mind a vezető, mind a vesztesre álló párt támogatóinak szavazási döntéseiben azonos irányban hat: *csökkenti a részvételi hajlandóságot a választásokon.* Azonban más-más mértékben érvényesül ez a hatás a nyeresre és vesztesre álló párt esetében akkor, ha az „igaz ügy, vesztes ügy” hatás a domináns, mint akkor, ha a „siessünk, mert lemaradunk” hatás. Vagyis a „lefutott ügy” a másik kettővel való interakcióban érvényesül. Az „igaz ügy, vesztes

⁴¹ Ők így gondolkodtak: „úgyis győzünk, az én szavazatomra már nincs is szükség” (Gallup [2002a] és Marián [2002]).

ügy” hatás esetén a nyeresre álló párt támogatóinál jelentkezik inkább, miközben kevésbé csökkenti a vesztesre álló párt támogatóinak szavazási hajlandóságát. A második esetben (a „siessünk, mert lemaradunk” hatás érvényesülésekor) pedig a vesztesre álló párt támogatóinak szavazási hajlandóságát csökkenti inkább, miközben gyengébben érvényesül a nyeresre álló párt támogatóinál. Még egy fontos különbség megfigyelhető a „lefutott ügy” hatás és a másik kettő között: míg az utóbbiak egyszerre érvényesülhetnek az egyik pártról a másik párthoz való csapódásban, illetve átszavazásban, és a részvételi hajlandóság pártpreferenciák szerinti eltérő alakulásában, addig az előbbi hatástalan a pártpreferenciákra, és csak a részvételi hajlandóságra hat, mégpedig egy irányban: csökkenti azt. Minél nagyobb arányú különbséget mutatnak ki a két párt támogatottsága között a közvélemény-kutatók előrejelzéseikben, illetve minél egységesebb az általuk kimutatott kép, annál inkább.

A „lefutott ügy” hatás kimutatása azért olyan nehéz, mert hatásirányában megegyezik az előző kettő egyikével – esetünkben az „igaz ügy, vesztes ügy” hatással. Tisztán csak olyan extrém esetekben mutatkozik meg, mint a fent elemzett magyarországi választások különleges esete, máskor hatása egyáltalán nem érvényesül, vagy nem ennyire erős.

KÖVETKEZMÉNYEK

A fenti tényezők együttes hatásából fakadt tehát az előrejelzésekhez képest „földcsuszamlásszerű” változást jelentő MSZP-győzelem. Ez a valójában viszonylag kismértékű győzelem (alig több mint 55 ezren szavaztak többen az MSZP, mint a Fidesz területi listájára) azonban nemcsak a közvélemény-kutatókat, nemcsak az idáig magát biztos győztesnek tudó Fideszt, hanem az MSZP-t, és magukat a választókat is meglepte. Mindannyian úgy vélték, hogy a Fidesz-szavazók vannak többségben – és a Fidesz fogja megnyerni a választásokat.

A Fidesz üzenetei, a közvélemény-kutatók eredményeinek valóságosként való elfogadása már március végén választorzítás létrejöttéhez (*rejtőzködő MSZP-szavazók*) vezetett. Ez választorzítás pedig – a március végi közvélemény-kutatási eredmények nyilvánosságra hozatala nyomán – tovább erősödött az első forduló előtti felvételekben.

A konfrontatív tartalmú üzenetek, a közvélemény-kutatók által mért Fidesz-vezetés és az MSZP-nek erre a helyzetre adott hatékony válaszai a választási kampány során⁴² a Fidesszel szemben egyre inkább előhívták a „vesztes ügy, igaz ügy” hatást. A választásokon aztán egyszerre érvényesült a rejtőzködő MSZP-szavazók hatása, és az, hogy a nem Fidesz-szavazók úgy érezték kisebbségben vannak, és az ő szavazataikra nagy szükség van. Sokan elmentek szavazni azok közül, akik nem mondták biztosra a választási részvételüket, és nem árulták el pártpreferenciáikat. Ők a Fidesszel szembenálló pártra, az MSZP-re voksoltak (*aktivizálódók*).

Harmadszor pedig voltak olyanok, akik megszabadulva a- választásokkal kapcsola-

⁴² Az ilyen irányú hatásokat Medgyessy szereplése is erősíthette a miniszterelnök-jelöltek tévévitáján.

tos – vélt csoportnyomásnak való megfeleléstől, a közvélemény-kutatásokon mondott-hoz képest átszavaztak: nem az interjúszituációban megjelölt Fideszre, hanem az MSZP-re adták szavazatukat (*átszavazók*).

Negyedszer pedig a Fideszt támogató szavazók jelentős része – hitelesnek fogadva el a közvélemény-kutatók egybehangzóan Fidesz-vezetést mutató március végi előrejelzéseit – biztos győzelemre számított a választás napján. Ők végül úgy gondolták, nyugodtan otthon maradhatnak, ezzel nem veszélyeztetik a Fidesz nagy arányúnak ígérkező győzelmét (*lusták*). Az első fordulóban erőteljesen érvényesült tehát a „lefutott ügy” hatás is.⁴³

Néhány tanulság

Az eredménybecslések kudarcához tehát a nem konzekvens szavazói magatartástípusok viszonylag nagy súlya és a két párt szerint eltérő arányai járultak hozzá. Ezek elsősorban az a) *aktivizálódók*, b) a *rejtőzködő* MSZP-szavazók, c) a *lusta* Fidesz-szavazók, valamint kisebb részben d) az *átszavazók* voltak.

Az a folyamat pedig, amely ezeket a mozgásokat elindította, a 2002-es választások első fordulója előtt jelentkező három kollektív tévedésből fakadt. Egyrészt a „Siesünk, mert lemaradunk” és a „vesztes ügy, igaz ügy” *érvényesülésének téves megítélésében a vezető pozícióban lévő párt, a Fidesz kapcsán*; másrészt a március végi közvélemény-kutatási eredményekben már megjelenő *szisztematikus torzítás miatt a közvélemény-kutatások eredményeinek valóságosként való elfogadásában és értelmezésében*; harmadrészt *a választóknak a választások várható nyertesére vonatkozó téves tippjében*. Ez utóbbi vezetett a „lefutott ügy” hatáshoz. Nemcsak a közvélemény-kutatók tévedtek tehát – ami, tudjuk, számukra nem gyógyír –, és ők sem csak a választási eredmények előrejelzésében. Az is világos, hogy az első két kollektív tévedésből következett a harmadik – és végső soron ezek magyarázták a közvélemény-kutatók hibás eredménybecsléseit is.

Milyen tanulságokkal szolgálnak az eredmények?

Először is a pártoknak nagyon óvatosan és körültekintően kell meghatározniuk, hogy mikor indíthatnak „frontális támadást” a választók megnyeréséért, meddig mehetnek el konfrontatív üzeneteikkel. Jó, ha tudják, hogy milyen kép rajzolódott ki

⁴³ Megegyezően a fent leírtakkal, *Letenyei-Takács* [2003] a téves előrejelzések okait vizsgálva az „igaz ügy, vesztes ügy” hatás és az önpusztító jóslat lehetőségét is feltételezi. Ezekkel kapcsolatban azonban csupán a többségi vélemény ismeretében történő *átszavazás* jelenségét vizsgálja, és figyelmen kívül hagyja azt, hogy a választók nemcsak pártkötődéseikről, hanem a választásokon való részvételükről is döntést hoznak. Másrészt kizárja a rejtőzködést, a bizonytalan szavazók választorzítását magyarázó triviális indítékot mint irracionális motívumot. Azaz nem számol a *lusta* és a *rejtőzködő* szavazók magatartástípusaival. Elemzésünk és a közvélemény-kutatók post-election vizsgálatai is arra mutatnak, hogy az utóbbi két magatartástípus jelenléte és szisztematikus torzítottága (többségében *lusta* Fidesz-támogatók és *rejtőzködő* MSZP-szavazók) nagymértékben hozzájárult az előrejelzések kudarcához, míg az *átszavazók* hatása érvényesült ugyan, de csak marginális mértékben.

róluk a választókban, illetve az a választói kör, amelyet meg kívánnak nyerni maguknak, várhatóan hogyan reagál a különféle üzenettípusokra. Tudniuk kell továbbá azt is, hogy milyen irányú és erősségű választói reakció várható irányukban, ha a rájuk vonatkozó közvélemény-kutatási eredmények nyilvánosságra kerülnek a választások előtt. Nemcsak a „siessünk, mert lemaradunk!”, hanem a „vesztes ügy, igaz ügy” hatással is számolniuk kell.

A közvélemény-kutatók számára a pontos eredménybecslésekhez egyértelműnek tűnnek a feladatok. Egyrészt a rejtőzködő („nem tudom”, vagy „nem mondom meg”) választ adó csoportok lehetséges pártpreferenciáit kell meghatározniuk, azt megbecsülniük, hogy milyen valószínűséggel fogják ezek a választói csoportok egyik vagy másik pártot támogatni.

Másrészt legalább ennyire fontos a *részvételi szándékok pontos előrejelzése*. De itt nemcsak azok számát kell meghatározni, akik azt mondták, hogy nem mennek el szavazni, és mégis részt fognak venni a választásokon, hanem azokét is, akik biztos részvételüket ígérték, de nagy valószínűséggel mégsem mennek el választani. Hogy a helyzet ne legyen ilyen egyszerű, ezeket az arányokat nemcsak a választók egészére kell megbecsülniük, hanem a pártpreferencia kérdésre adott válaszok szerint is.

Harmadrészt idáig nem volt evidens, de érdemes – legalább a választások előtt – elemezni a közvélemény-kutatók becslési eredményeinek hosszú távú adatsorait is. Nem azért, mert ezekből előre lehet jelezni a választási eredményeket – nem lehet. Hanem azért, hogy a választások előtt pontosabban lehessen megítélni és értelmezni az egyes közvélemény-kutatók eredményei közötti különbségeket, kimutatni a szisztematikus, hosszú távon érvényesülő eltéréseket és ezektől elválasztani azokat, amelyek valamilyen szubsztantív, a politikai küzdelem állására vonatkozó információt hordoznak.

A negyedik elemzési irány, amely a pontos becslések létrejöttéhez elengedhetetlenül szükséges, az a politikai pártok kommunikációjának, üzeneteinek legalább a választások előtti rendszeres megfigyelése és tartalomelemzése. Ez a nyers eredmények korrekciójánál nyújthat segítséget a közvélemény-kutatóknak a várható szavazói attitűdök meghatározásakor.

A közvélemény-kutatókra vonatkozó utolsó tanulság a nyers adatok és a korrigált becslések közzétételére vonatkozik. Láthattuk előbb, hogy a nyers adatok közzététele milyen veszélyekkel jár bizonyos helyzetekben (a „vesztes ügy, igaz ügy” hatás érvényesülése esetén). Az adatok korrekciója pedig legalább ennyire ingoványos talaj. Hol húzható meg a határ, hogy mennyire kell a közvélemény-kutatóknak az adatfelvételük eredményére támaszkodni, és mennyire lehet más információkra alapozni becsléseiket? Az egyik extrém eset az a közvélemény-kutató lenne, amelynek előrejelzéseiben az adatfelvétel csak egy (nem is annyira lényeges) információforrás a sok közül, a másik az, ahol kizárólag az adatfelvételtől nyert információkra támaszkodnak, és mindig a nyers eredményeket hozzák nyilvánosságra. De éppen e tanulmányban mutattuk be, hogy az utóbbi taktika csak különlegesen szerencsés helyzetekben célravezető, más helyzetekben nem kívánt hatásokat okoz. A becslés korrekciója, kiegészítő információk gyűjtése elengedhetetlen ahhoz, hogy *rendszeresen* pontos eredménybecslést lehessen adni. *Nem mondhatjuk azt, hogy a nyers adatok közlése tisztességes, a korrigált becsléseké pedig*

manipulatív. Az utóbbi eset is lehet korrekt, csak a korrigált becsléssel együtt mindig pontosan le kell írni, és nyilvánosságra hozni a korrekció lépéseit és komponenseit.

A választók – különösen a Fideszt támogatók – számára is tanulságos volt a 2002-es választások első fordulójára. Hitük a győzelemben mint „önpusztító prófécia” (*prophétie autodestructrice*),⁴⁴ olyan jövőre vonatkozó váraozásként érvényesült, amely saját alapjait ásta alá. Mivel az első forduló előtt hitelt adtak a közvélemény-kutatók eredményeinek, meg voltak győződve arról, hogy pártjuk nyerni fog – ezért közülük sokan nem is mentek el szavazni. A közvélemény-kutatók előrejelzései tehát rossz irányadónak bizonyultak a választásokon való részvételre vonatkozó döntéseikben. Valószínű, hogy ezután sokkal kevésbé is fognak támaszkodni ezekre, és a jövőben ezen előrejelzések érvényességébe és pontosságába vetett hit is jócskán megcsappan. De ez nem is baj. Itt ugyanis egy önszabályozó folyamattal állunk szemben: a közvélemény-kutatók előrejelzéseivel szembeni túlzott váraozások⁴⁵ (amit a négy egy irányba mutató márciusi, és az első forduló estéjén nyilvánosságra került, az előbbiekkal megegyező eredményű másik négy előrejelzés is táplált) olyan helyzetet teremtettek, amely szükségképpen vezetett el e váraozások gyengüléséhez.

IRODALOM

- ANGELUSZ RÓBERT–TARDOS RÓBERT [2000]: *Pártok között szabadon*. Osiris, Budapest.
- BOUDON, R. [1979]: *La logique du social. Introduction à l'analyse sociologique*, Hachette, Párizs.
- BOUDON, R. [1987]: Oszcillatorikus folyamatok. A tanulmányt fordította: CsontosLászló Megjelent: Bertalan László: *Magyarozat, megértés, előrejelzés*. Membrán Könyvek, 18. sz. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 218–220. o.
- BOUDON, R. [1989]: Subjective Rationality and the Explanation of Social Behavior. *Rationality and Society*, Vol. 1. No. 2. október, 173–196. o.
- BUTLER, D.–KAVANAGH, D. [1992]: *The British General Election of 1992*. Macmillan, London.
- CAMPBELL, A. ÉS SZERKESZTŐTÁRSAI (szerk.) [1976]: *The American Voter*, 2. kiadás, University of Chicago Press, Chicago.

⁴⁴ A fogalmat Raymond Boudon használja és elemzi részletesen, mint oszcillatorikus folyamatot (*processus oscillatoire*, Boudon [1987] 218–220. o.). Merton megemlíti az „önmagát beteljesítő jóslat” tárgyalásakor, mint a társadalmi cselekvés nem várt következményeinek harmadik formáját és John Venn 19. századi logikatudós nyomán „öngyilkos jóslatnak” hívja. „Olyan hiedelmekről van itt szó, amelyek megakadályozzák, hogy létrejőjenek bizonyos körülmények, amelyek önmaguktól különben létrejőnének. (...) Bizonyos csoportok biztosak abban, hogy megnyernek valamilyen játékot, háborút, vagy elnyernek egy általuk nagyra becsült díjat, ezért önelégültté válnak, önelégültségük közönyhöz vezet, s emiatt végül veszítenek” (Merton [1980] 334. o.). Boudon kiemeli, hogy az ilyen folyamatok „különösen gyakoriak azokban a helyzetekben, amelyekben a társadalmi cselekvőknek bizonytalanság közepette kell döntéseket hozniuk. (...) Abból a tényből, hogy a cselekvők úgy vélik: a jövő pontosan olyan lesz, mint a jelen, az következik, hogy a jövő különbözni fog a jelentől” (Boudon [1987] 218. o.) Az igaznak vélt tévhitek racionális alapjait elemzi még Boudon [1989].

⁴⁵ A politikai indítékokon kívül ez a túlzott hit is táplálta azt a választások után széles körben elterjedt meggyőződést, hogy nem a közvélemény-kutatók előrejelzései voltak tévesek, hanem a választások eredményeinek összeszámlálásába került hiba. Újra kell tehát számlálni a szavazatokat!

- CAMPBELL, J. E.–GODARD, J. C. (szerk.) [1996]: *Before the vote: forecasting American national elections*, Sage Publications, Thousand Oaks.
- CSONTOS LÁSZLÓ: [1999]: Émile Durkheim: A társadalmi munkamegosztásról, 1986. (Előszó a magyar kiadáshoz). Megjelent: *Ismeretelmélet, társadalomelmélet, társadalomkutatás*. Osiris kiadó, Budapest, 19–25. o.
- DURKHEIM, É. [1967] (1897): *Az öngyilkosság: Szociológiai tanulmány*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- FÁBIÁN ZOLTÁN [1996]: Szavazói táborok és szavazói hűség. *Századvég*, Új folyam, 1. sz. nyári szám, 95–111 o.
- FISCHER GYÖRGY [2001]: *Hihetünk-e a közvélemény-kutatásoknak?*, Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest.
- GALLUP [2002A]: *A közvélemény-kutatás feketenapja*. <http://www.gallup.hu>, április 8.
- GALLUP [2002B]: *Még egyszer a választási pártpreferenciák mérésének tanulságairól. Miért sikerült a második fordulóban, ami az elsőben nem?* <http://www.gallup.hu>, április 23.
- KOLOS TAMÁS–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [2002]: *Egy tévedés története*. Megjelent: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György: Társadalmi riport, 2002, Tárki, Budapest, 339–367. o.
- KOVÁCS ÉVA–TÓTH ISTVÁN JÁNOS [1991]: Ki mit mondott 1990-ben? Választási pártprogramok tartalomelemzése. *Politikatudományi Szemle*, 1. sz. 1992, 99–123. o.
- LÁNYI GUSZTÁV [2002]: Kampányjátzmák. A 2002-es magyar országgyűlési választások néhány pszichológiai tanulsága. *Politikatudományi Szemle*, XI. évf. 1–2 sz. 51–72 o.
- LAVRAKAS, P. J. (szerk.) [2000]: *Election polls, the news media, and democracy*. Chatham House Publishers, New York.
- LETENYEI LÁSZLÓ–TAKÁCS KÁROLY [2003]: Önpusztító jóslat. Miért veszítheti el a közvéleménykutatások szerint népszerűbb part a demokratikus választásokat? *Századvég*, új folyam, 27. sz. 83–99. o.
- MARIÁN BÉLA [1998]: Összeállítás az 1998. évi parlamenti választásokkal kapcsolatos közvélemény-kutatásokról. Marketing Centrum. *Jel-kép*, 4. sz. 8–27. o.
- MARIÁN BÉLA [2002]: „Fekete nap? A közvélemény-kutatók mellélövéseinek szakmai és politikai tanulságai. július, <http://www.marketingcentrum.hu>
- MERTON, R. K. [1980]: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*, Gondolat, Budapest.
- MOKSONY FERENC [1995]: A fejlődés ára, vagy az elmaradottság átka? Az öngyilkosság alakulása Magyarországon közsegekben. *Szociológiai Szemle*, 2. szám, 73–84. o.
- MOON, N. [1999]: *Opinion polls. History, theory and practice*. Manchester University Press, Manchester–New York.
- NIEMI, R. G.–WEISBERG, H. F. [1992]: *Controversies in Voting Behavior*. 3. kiadás Congressional Quarterly Inc.
- NOELLE-NEUMANN, E. [1984]: *The Spiral of Science*. University of Chicago Press, Chicago.
- SIMON, H. A. [1987]: *Választási előrejelzések 'siessünk, mert lemaradunk' és 'vesztes ügy, igaz ügy' hatása*. A tanulmányt fordította: Csontos László. Megjelent: Bertalan László: *Magyarázat, megértés, előrejelzés*. Membrán Könyvek 18., Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 233–244 o. Eredeti megjelenés: *Bandwagon and Underdog Effects on Election Prediction*. Megjelent: *Models of Man*, New York, London, 1957, 79–87. o.
- TÁRKI [2002a]: A TÁRKI nyilatkozata a választási eredmények téves előrejelzésének okairól. április, <http://www.tarki.hu>
- TÁRKI [2002b]: Gyorselemzés a TÁRKI által 2002. április 10-én készített telefonos vizsgálatról. április, <http://www.tarki.hu>
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS [2002]: *Melyik közvélemény-kutató intézetre szavazna Ön, ha most vasárnap lennének a választások?* Wargo Közgazdasági Elemző- és Piackutató Intézet, <http://www.wargo.hu>.